dr Enver Imamović
dr Ibrahim Tepić
dr Ibrahim Bušatlija

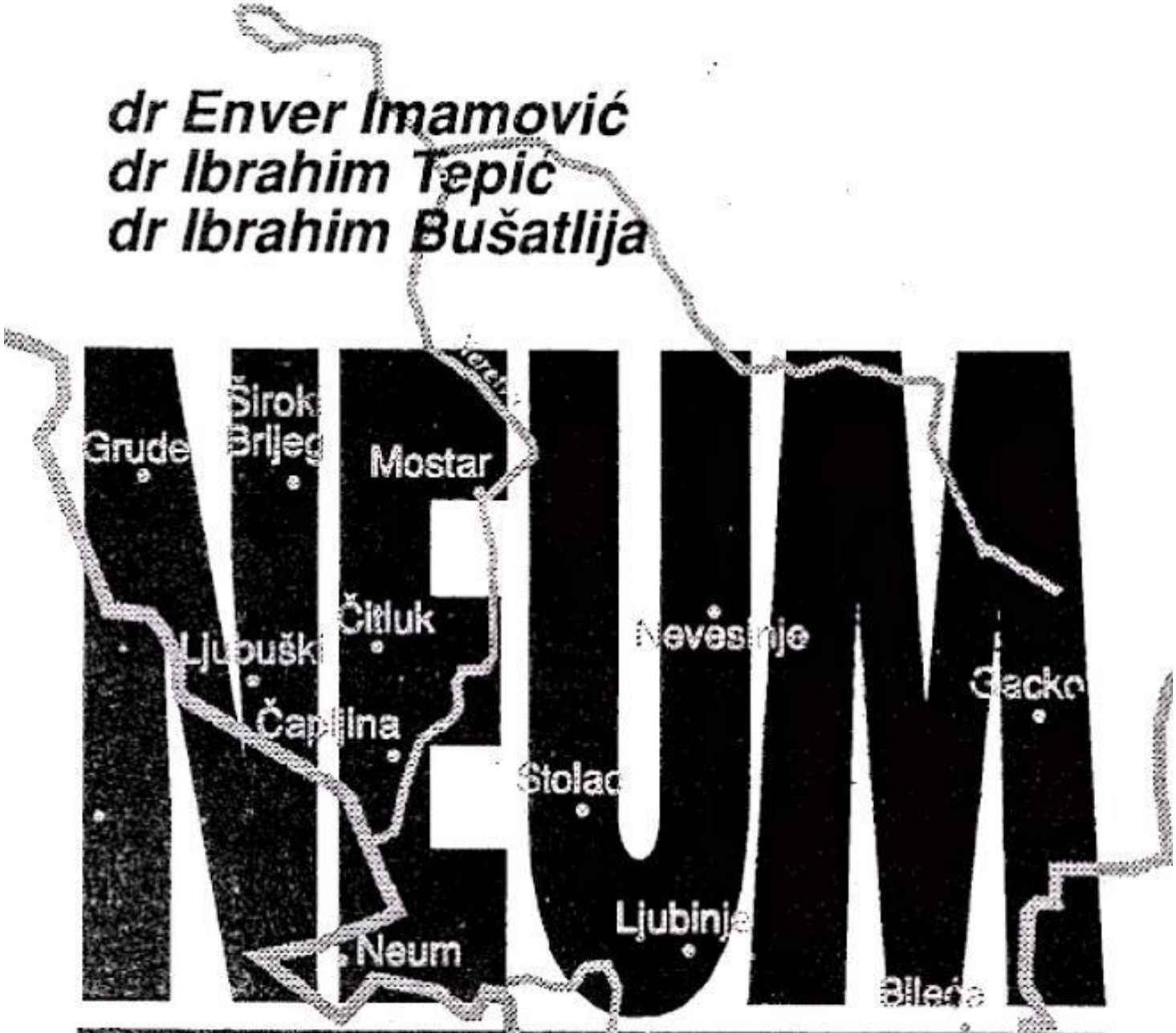

NEUM I BOSANSKO PRIMORJE

DRUGO IZDANJE
ove sveske VOJNE BIBLIOTEKE
odštampano je jula/srpnja 1994. zahvaljujući donaciji
BENEVOLENCE INTERNATIONAL FUNDATION
iz USA

Odgovorni urednik
Asim Gruhonjić

VOJNA BIBLIOTEKA

Urednik
dr Ibrahim Tepić

Urednik druge sveske
NEUM I BOSANSKO PRIMORJE
dr Ibrahim Tepić

Redakcija
Ivan Brigić, mr Asaf Džanić,
dr Ibrahim Tepić, Asim Gruhonjić,
Željko Grubešić, Benjamin Butković,
Dragan Marković

Dizajn omota
Darko Skert

Grafički urednik
Jozo Bojo

Izdaje i štampa: **PRESS CENTAR**
ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE.
Za izdavača: **Asim Gruhonjić.**
DTP: **B&S.**
Štampa: **Štamparija PRESS CENTRA ARMIJE REPUBLIKE**
BOSNE I HERCEGOVINE. Za štampariju: **Dragan Marković.**

Sarajevo, januar / siječanj 1994.

"... Gdje je bio do sada izlaz (Bosne i Hercegovine) i gdje je on? Zna se: na Neumu. Gdje je i do sada bio! Naime, Neum je teritorija Republike Bosne i Hercegovine. Neum jeste etnički hrvatski, ali - to nije Republika Hrvatska. Ponavljam, jeste hrvatski, ali nije Hrvatska... Ne igrajte se štovani mojim domom. Ni mojom domovinom..."

Stijepo Mijović Kočan, književnik, Zagreb
(Iz otvorenog pisma Saboru Republike Hrvatske, VJESNIK, 12.12.1993.)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

908(497.15) - Neum+949.715

IMAMOVIĆ, Enver
Neum i bosansko primorje / Enver Imamović, Ibrahim Tepić, Ibrahim Bušatlija. - Sarajevo : Press Centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, 1994. - 40 str. ; geogr. crteži ; 20 cm. - (Vojna biblioteka ; sv. 2)

1. TEPIĆ, Ibrahim 2. BUŠATLIJA, Ibrahim

SADRŽAJ

dr Enver Imamović — BOSANSKO PRIMORJE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO PROPASTI SAMOSTALNE DRŽAVE 1463. 5

dr Ibrahim Tepić — NEUM, SUTORINA I BOSANSKO PRIMORJE POSLIJE 1463. 19

dr Ibrahim Bušatlija — BOSANSKO PRIMORJE I NEUM - GEOPOLITIČKA RAZMATRANJA I ODNOSI 29

DISKUSIJE 37

U okviru TRIBINE Vijeća Bosanskomuslimanskih intelektualaca Sarajeva, grupa naučnika govorila je o NEUMU I BOSANSKOM PRIMORJU (18.12.1993). Značaj ove teme opredijelio nas je da ta izlaganja naučnika objavimo u drugoj svesci VOJNE BIBLIOTEKE.

dr Enver Imamović

BOSANSKO PRIMORJE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO PROPASTI SAMOSTALNE DRŽAVE 1463.

Državne granice su u svim vremenima predstavljale glavno pitanje u odnosima među narodima. Zbog njih je proljeveno najviše ljudske krvi i bile su uzrokom najvećih tragedija koje je čovječanstvo doživjelo u svojoj dugoj povijesti. Može se reći da su granice stare koliko i svijet, jer im začetak seže u kameno doba, kad su pojedine horde zaposjedale određene zone svog životnog prostora. Već su tada bile tačno određene granice lovnih područja između pojedinih skupina, čije je narušavanje dovodilo do nesporazuma i sukoba.

Kako je tekao razvoj ljudske zajednice tako su i granice dobijale određenije i veće značenje. Kad su se kasnije formirala plemena, a potom plemenski savezi iz kojih su nastale prve države, granice su postale vodećom institucijom svakog društva. Njihova zaštita, nastojanje da se održe, prošire, isprave, zaokruže ili obrane, predstavljalo je najveću brigu svih društvenih zajednica u svim epohama i u svim dijelovima svijeta.

U formiranju i određivanju granica presudnu ulogu su imali prirodni, odnosno geografski faktori. To su planinski lanci, rijeke, jezera, morske obale, kanjoni i druge markantne prirodne oznake koje same po sebi predstavljaju određene barijere za komuniciranje ili zaokružuju određeni prostor.

Ima, ipak, puno slučajeva da navedeni faktori nisu bili odlučujući za konačnu profilaciju pojedinih granica. Povijesna analiza pokazuje, međutim, da se najveći broj graničnih konflikata upravo veže za zajednice čije granice nemaju takav karakter. Pri tome se ne uzimaju u obzir osvajački pohodi kojima je bio cilj da se silom izvrši promjena postojećih granica, odnosno da se osvoje tuđe teritorije.

Nije slučajnost da su sve stare države nastale u strogo geografskim okvirima. Navedimo samo nekoliko primjera: stari Egipat je nastao u dolini Nila koji je sa zapada i istoka okružen pustinjama, sa sjevera morem, a sa

juga nilskim kataraktama, odnosno Abesinskim gorjem. Stara babilonska država je nastala u međurječju između Eufrata i Tigrisa, koje je sa tri strane omeđeno stepama i planinskim masivima, a sa juga morem. Čitav Indijski potkontinent je, pak, svojom prirodom predodredio da se na tom prostoru razvije i opstane samo jedna država (Indija), koja je sa svih strana omeđena prirodnim barijerama: sa sjevera je masiv Himalaja, na zapadu i istoku su velike rijeke (Ind i Gang), a na jugu je ocean.

Na evropskom kontinentu takvi primjeri se mogu navesti za Veliku Britaniju: jedan otok - jedna država, ili za Pirinejski i Apeninski poluotok gdje su se smjestile po jedna do dvije države. U ostalim dijelovima Evrope skoro sve države zapremaju naglašene geografske cjeline koje također imaju prirodne granice, a to su opet rijeke, planinski masivi, obale mora, jezera, itd.

Kod država koje imaju takve granice, one su uglavnom ostale nepromijenjene kroz čitavu njihovu povijest. To su tzv. povijesne granice, za razliku od političkih - na čije je formiranje utjecao ljudski faktor, a to su pokušaji nasilne promjene postojećeg stanja. I upravo su takva nastojanja pokrenula najveći broj svih invazija i ratnih pustošenja za koje svijet zna od prapovijesti do danas. Ta nastojanja su u osnovi i suvremenih tregedija koje nisu mimoišle ni našu civilizaciju.

Ako je u pitanju Bosna i Hercegovina, i letimičnim pogledom na geografsku kartu može se zapaziti da je njen teritorij sa svih strana omeđen prirodnim barijerama (rijeke, planinski masivi i morska obala). Tako, sjeverna granica čitavom dužinom prati rijeku Savu. Zapadna je omeđena rijekom Unom i planinskim lancem Dinara, a onda prati rijeku Cetinu do njenog ušća u more. Na istoku je rijeka Drina i Piva, a onda brdsko-planiski lanac koji se spušta na Boku Kotorsku.

To su geografske, a u isto vrijeme i povijesne granice bosanske države. Ovakve kakve jesu, produkt su burnih povijesnih i političkih zbivanja čiji su sudionici bile vodeće onovremene sile, kao što su Ugarska, Mletačka Republika, Turska i najzad Austrija. Rezultat isprepletenih stranih interesa je taj da je Bosna izgubila dobar dio svog povijesnog teritorija. To se prvenstveno odnosi na primorje od Cetine do Boke Kotorske, dok se u ostalim dijelovima državnog teritorija suvremene granice uglavnom podudaraju s povijesnim.

PRETHISTORIJA I ANTIKA

I Bosna spada u red onih zemalja kojima je granice odredila priroda. Međuprostor koji je sa zapada, istoka i sjevera omeđen rijekama Unom,

Drinom i Savom, a sa juga morem, formirao se već u prethistorijsko doba kao jedinstvena prostorna i kulturna, a potom i kao politička cjelina. Tako je za sva vremena sama priroda sudbinski povezala prostor današnje Bosne i Hercegovine s dijelom primorja koje se proteže od rijeke Cetine do Boke Kotorske. Kako god taj dio obale sam za sebe ne znači ništa, tako ni zaleđe ne može bez obale. To je razlog da su već u prethistorijsko doba oba ta prostora činila jedinstvenu cjelinu koja je kao takva bila naseljena istim etničkim, odnosno plemenskim grupacijama.

Antički, to jest grčki i rimski pisci od prije 2000 godina, obavještavaju nas da su pripadnici ilirskog plemena Dalmata, kojima se jezgro nalazilo u dubini današnje Bosne, bili i gospodari primorja od ušća Krke do Neretve. Jedno od njihovih naselja je bila i Salona (današnji Solin kod Splita), koji su kasnije Rimljani pretvorili u glavni grad provincije Dalmacije.

Zbog ugleda i moći, a i stoljetnih krvavih ratova koje su s njima vodili, te s obzirom na činjenicu da su bili gospodari većeg dijela obale, Rimljani su po Dalmatima kasnije nazvali čitavu provinciju, davši joj ime Dalmacija. Sterala se od Istre na zapadu, do mora na jugu. Napomenimo da se jezgro tog moćnog plemena nalazilo na području današnjeg Livanjskog, Duvanjskog i Glamočkog polja, s glavnim gradom Delminiumom kod današnjeg Duvna.

Slična situacija je bila i s dijelom obale od Neretve do Boke Kotorske. Gospodari tog dijela obale su već u prethistorijsko doba također bila plemena s područja današnje Bosne i Hercegovine. To su bili Ardijeji i Daorsi. Ardijeji su u dalekoj prošlosti imali jezgro u zaleđu (do visine Konjica), a onda su svoje težište prenijeli na obalu gdje su toliko ojačali da im je prvima pošlo za rukom na širem balkanskom prostoru da stvore široki plemenski savez, koji je kasnije prerastao u jaku državu, poznatu iz povijesnih vrela pod nazivom Ilirsko Kraljevstvo. Bilo je u punom razvoju od V do II stoljeća stare ere. Uže plemensko jezgro im se u to doba prostiralo od Pelješca do Boke Kotorske, sa zaleđem koje se steralo duboko u unutrašnjost današnje istočne Hercegovine, dok im se politička moć (u okviru države), protezala od rijeke Krke na zapadu, do rijeke Bojane u Albaniji na istoku, ubrajajući tu i oblast oko Skadarskog jezera itd.

Od njihovih vladara pokoljenjima je ostala u sjećanju legendarna kraljica Teuta, čija je flota dugo vremena gospodarila Jadranskim i Jonskim morem. Kada su Rimljani 167. godine st. e. nakon dugotrajnih ratova skršili njihovu moć, deportirali su ih sa obale na njihova unutrašnja staništa koja su se nalazila na prostoru današnje jugoistočne Hercegovine, gdje su bijedno životarili dok nisu izumrli.

Treće pleme sa današnjeg bosanskohercegovačkog prostora koje je držalo dio obale, bili su Daorsi. Njima je pripadao prostor oko ušća Neretve do Stona. Bili su toliko vezani za more da su već u III stoljeću stare ere na svoj novac stavljali lik lađa. Spomenimo da im se plemensko središte nije nalazilo na moru, nego u dubini današnje Hercegovine - na Ošanićima kod Stoca.

Današnji bosanskohercegovački prostor i odgovarajući dio obale, činio je jedinstvenu kulturnu, privrednu i političku cjelinu i u antičko doba. Rimljani su odmah po okupaciji ovog dijela Balkana prišli još čvršćem povezivanju ta dva područja. U tu svrhu su početkom nove ere izgradili pet magistralnih cesta kojima je ishodnište bila Salona (Solin kod Splita) i Narona (Vid kod Metkovića). Iz Salone su polazile tri ceste koje su usmjeravale u pojedine dijelove zapadne i srednje Bosne. Potom su preuredili staru magistralu koja je do tada već hiljadama godina povezivala ušće Neretve i more sa unutrašnjom Bosnom. Uz to su izgradili još jednu koja je iz Narone vodila za Stolac, Trebinje i dalje na istok.

Bosanskohercegovački region je u rimsko doba administrativno bio najtješnje povezan s primorjem. Upravno središte svih bosanskohercegovačkih plemena nalazilo se u Saloni. I oblasni sudovi su se nalazili u primorskim gradovima (Salona i Nerovna), dok se vjerski centar (concilia), nalazio u Epidauru (današnji Cavtat). To jasno pokazuje da je i u antičko doba (prije 1500-2000 godina), primorje činilo jedinstvenu kulturnu, privrednu, administrativnu i političku cjelinu s ondašnjim bosanskohercegovačkim teritorijem.

SREDNJI VIJEK

Prethistorijska, a posebno antička tradicija, je bitno utjecala na stanje koje je uslijedilo u srednjem vijeku nakon dolaska Slavena na Balkan. Veoma je značajno spomenuti da je srednjovjekovna bosanska država nastala na prostoru tzv. prave Dalmacije, kojoj su Dioklecijanovim reformama iz 297. godine nove ere određene granice koje se skoro u cjelosti podudaraju sa srednjovjekovnim bosanskim.

Prvi povijesni podaci iz srednjeg vijeka koji spominju Bosnu ili pojedine njene dijelove, najčešće Hum (današnju Hercegovinu), navode da su tadašnji bosansko-humski gospodari držali i odgovarajuće dijelove primorja. Tako se, na primjer, za humskog kneza Mihajla Višević (X stoljeće), doslovno kaže da je imao snažnu flotu s kojom je napadao i osvajao čak južnotalijanske gradove. Već je tada Dubrovnik plaćao bosansko-humskim gospodarima godišnji tribut za korišćenje prigradskog zemljišta.

Borba za očuvanje

Kad se stvorila srpska država i kad su njeni vladari počeli tražiti "životni prostor", na njihovom osvajačkom putu prvo se našla Bosna s Humom. Srbija je nastojala svim silama da preko Huma izide na more, pa je to razlog da je stoljećima uporno pokušavala da ga podvlasti. Osvajanja s te strane su uslijedila već u prvoj polovici X stoljeća, u vrijeme njihovog kralja Časlava. Nakon njegove smrti (960.g.) na Bosnu i Hum su bacili oko duklјanski (crnogorski) vladari, posebno kralj Bodin. Zbog geopolitičkog značaja i izuzetnog rudnog bogatstva, za Bosnom ili njenim pojedinim dijelovima posezali su i drugi narodi, među kojima Bizantinci, Bugari, Hrvati, Mađari, Mlečani i dr. Ali sve su to bile kratke epizode bez trajnijih političkih posljedica, dok se nije pojavio moćni turski osvajač pod čijim je naletom definitivno nestalo srednjovjekovne bosanske države.

Za bosanskog bana Borića povijesna vrela kažu da je djelovao izuzetno odlučno kad su bili u pitanju nasrtaji stranaca na našu zemlju. On je polovicom XII stoljeća uspio protjerati srpske zavojevače koji su duže vrijeme držali Hum. Kao suveren čitave Bosne, računajući tu i primorje, izdao je povelju kojom samostanu Sv. Benedikta sa Lokruma kod Dubrovnika dariva zemljišne posjede na Mljetu.

Za pitanje suvereniteta i granica Bosanske države iz tog doba (polovica XII stoljeća), značajni su podaci suvremenog bizantskog pisca Cinnamusa. On doslovno kaže da ban Borić nije podanik ugarskomm kralju nego saveznik, te da se Bosna proteže sve do Drine, koja čini granicu prema Srbiji. Za stanovnike Bosne (Bošnjane) navodi da je to narod koji živi samostalno, ima svoje običaje i uredbe (zakone), i svog posebnog vladara.

I pop Dukljanin iz istog doba navodi da se Bosna proteže od Drine do "Borove planine" (današnja Dinara). To su, ustvari, klasične, a i potonje granice Bosne u pravcu zapad-istok.

Bodinov nasljednik ban Kulin bio je pravi strah i trepet za susjedne zemlje koje su do tada posezale za Bosnom. Povijesna vrela su zabilježila da je znao tjerati neprijatelje Bosne čak do Bugarske ili Kučeva blizu rumunske granice. Čak je jedno vrijeme od njega zavisilo ko će zasjesti na srpsko prijestolje.

I kroz naredna stoljeća najveći broj nasrtaja dolazio je sa srpske strane, a na meti je najčešće bila istočna Bosna i Hum (istočna Hercegovina). U tome je osobito bio uporan veliki župan Nemanja pa je taj dio

bosanske države za duže vrijeme bio u njihovim rukama. Godine 1170. za humskog kneza postavio je svog brata Miroslava, koji je bio oženjen Kulinovom sestrom.

Srbi su, međutim, malo iza toga bili protjerani pa su Humom i njegovim primorjem ponovo zavladali domaći knezovi. U drugoj polovici XIII stoljeća Srbi ponovo osvajaju taj dio bosanske države, i takvo stanje je ostalo nekih 70-ak godina, do pojave našeg moćnog bana Stjepana II(1312-1353). Čim je stupio na prijestolje podigao je vojsku i iz Huma protjerao srpske zavojevače. Tako je Bosni trajno obezbijedio obalu od ušća Neretve do Dubrovnika.

Razdoblje uspona

Taj moćni vladar nije na tome stao. Želio je Bosni obezbijediti i dio obale zapadno od Neretve, koja je oduvijek s njom činila jedinstvenu geografsku i političku cjelinu. Još je uvijek bila svježa tradicija da je tamošnje primorje s glavnim gradom Makarskom, sve do XI stoljeća pripadalo Neretljanskoj kneževini, dakle bosanskoj državnoj teritoriji, s kojom nisu mogli izaći na kraj ni Mlečani ni hrvatski vladari.

Vezu ovog dijela obale sa zaleđem, odnosno bosanskom zemljom, dokazuje i činjenica da je skoro cjelokupno tamošnje stanovništvo, ubrajajući tu i velikaške rodove, među kojima i poznate Kačiće, pripadalo bosanskoj vjerskoj tradiciji, to jest bogumilskoj vjeri. Svjedočanstva takvog stanja su do danas tamo ostali stećci - specifična srednjovjekovna grobna obilježja bosanskog naroda.

Ban Stjepan je imao puno razloga za odluku da taj dio obale povrati pod suverenitet bosanske države. Ratni pohod je uspješno okončan 1325. godine i tako se Makarsko primorje sa Cetinskom krajinom ponovo našlo u neraskidivoj vezi sa svojom maticom - Bosnom. Umjesto izumrlih Kačića, na ovom prostoru se počinje isticati kneževski rod Bogavčića čiji su potomci Radivojevići, Jurjevići i Vukičevići, u srednjovjekovnoj bosanskoj povijesti igrali prvorazrednu ulogu.

Ban Stjepan je imao namjeru priključiti i dalmatinske otoke koji leže naspram bosanske obale: Korčulu, Hvar i Brač. U toj namjeri je poveo pregovore sa dubrovačkom Republikom da mu posudi dio flote za tu akciju. To je, međutim, osujetila Venecija kojoj su dalmatinski otoci i obala bili u prvom planu njene vanjske politike.

Srbija se nije nikako mogla pomiriti sa činjenicom da ispusti iz ruku Hum i primorje, za što je bila životno zainteresirana. Odlučne akcije bana

Stjepana i njegovo protjerivanje srpskih zavojevača iz tih oblasti, opet je pokrenulo Srbe na akciju. Riješili su ne samo da povrate izgubljeno nego da osvoje čitavu Bosnu. Na čelo vojske je stao tada još mladi kralj Dušan. Ogorčene borbe su se vodile tokom 1329. godine u rejonu gornjeg Podrinja i Polimlja, gdje su Bosanci neprijatelju nanijeli strašne gubitke. Tom prilikom su spasili i manastir Sv. Nikole i Banji, sjedište dabarskog episkopa.

Srbi nisu mogli ništa učiniti, pa im je ostalo samo da "proklinju" Bošnjane. U jednom njihovom suvremenom zapisu koji opisuje te borbe, kaže se kako su Srbi pod Dušanom odnijeli jednu pobjedu nad "bezbožnim i poganim babunima" (bogumilima). S kakvom su odlučnošću i srčanošću Bošnjani ustali da brane svoju Bosnu pokazuje slučaj samog bana koji je bio na čelu svoje vojske. U jednom od bojeva konj mu je bio sasječen, a onda mu je u posljednji tren, svog konja podmetnuo njegov knez Vuk Vukoslavić i tako mu spasio život. Ban se nastavi boriti s takvom srčanošću da je i drugi konj pod njim bio sasječen, ali njemu nisu mogli ništa. Nakon ovih poraza Srbi su Bosnu za duže vrijeme ostavili na miru. Nije bilo prijetnji ni sa drugih strana za, tada jaku, Bosnu. I suvremenici su bili svjesni moći bana Stjepana. Jedan njegov dijak je ponosno zabilježio na kraju jedne banove povelje da se u njegovo doba "Bosna steraše od Save do mora, i od Cetine do Drine".

Počeci komadanja bosanskog primorja

I Dubrovačka Republika je od svog postanka predstavljala veoma važan faktor u bosanskoj povijesti, u vezi sa primorjem i njegovim granicama. Njena nesreća je bila u tome što su joj se granice skoro poklapale sa gradskim zidinama pošto je teritorij bosanske države dopirao do pod same gradske bedeme. Tako je silom prilika i iz krajnje nužde bila sudbinski vezana za Bosnu i njenu politiku. Dovoljno je napomenuti da su se čak i njeni prigradski vinogradi nalazili na teritoriji bosanske države, za što je već u X stoljeću morala plaćati tribut, odnosno godišnju zakupninu. Njene trajne želje i nastojanja bila su da proširi svoj teritorij, a to je mogla postići samo na račun Bosne. I upravo je stoljećima uporno na tome radila, što nije ostalo bez rezultata. To je postizala što zlatom što lukavom politikom, a toga im kao građanima trgovačke republike, nije nedostajalo. Tako im je s vremena na vrijeme zaista polazilo za rukom da otkupe poneki dio našeg obalnog pojasa, što je imalo dalekosežne posljedice za konačno uobličavanje bosanskih državnih granica prema primorju, posljedice koje su, svakako, i danas evidentne.

U tome je bitnu ulogu odigrala i tradicionalna bosanska dobrota i popustljivost, prastara bosanska boljka. Lukavi dubrovački trgovci su svoja potraživanja obično započinjali malim zahtjevima, da bi u povoljnim okolnostima iznosili pretenzije za čitavim oblastima. Ustvari, njihova potajna želja je bila da dobiju čitavo primorje od ušća Neretve do svog grada, a onda i dio obale na jugu sve do Boke Kotorske, u čemu su manje-više i uspjeli.

Prva povoljna prilika za to ukazala im se u vrijeme kada je srpski kralj Dušan držao Hum. Uviđajući da ga neće moći održati pod pritiskom bosanske vojske, Dušan je prihvatio njihovu već ranije iznesenu ponudu da im proda čitavu obalu od ušća Neretve do njihovog grada. Utanačen je i iznos: 8.000 perpera (dukata), i 500 perpera godišnjeg tributa. Posao je bio lako sklopljen jer se trgovalo tuđim teritorijem.

Kada su malo potom Bosanci protjerali Srbe iz Huma, ban Stjepan, dakako, nije priznao tu pogodbu, i tako je Dubrovčanima posao propao. Međutim, njih to nije obeshrabrilo, i nisu posustali u svojim naporima. Sad su počeli salijetati bana da im on to proda. Kad im nisu pomogle ni molbe ni zlato, odlučili su zaigrati na kartu za koju su bili sigurni da bana neće ostaviti ravnodušnim, jer su dobro poznavali ćud Bošnjana. Spočitnuli su mu da je nezahvalan i da je olako zaboravio dobročinstvo koje je svojevremeno njihov grad učinio njegovoj majci, banici Elizabeti i njenoj djeci (među kojom je bio i on), kad su, zbog političkih smutnji, nakon smrti bana Kotromana izbjegli iz zemlje, pa im je njihov grad im je dao utočište i ugostio ih za duže vrijeme.

Dubrovčani se, eto, nisu ustručavali čak zloupotrijebiti gest koji bi u nesreći učinio svako svakome, samo da bi postigli svoj cilj. Ban je popustio njihovim molbama i zaista im je ustupio dio obale. Istina, nisu dobili sve što su tražili, odnosno što su "kupili" od kralja Dušana, nego samo poluotok Pelješac s gradom Stonom. Ban im je 15. veljače 1333. godine izdao o tome povelju, i time je taj dio primorja trajno otuđen od bosanske države. U izdatoj povelji doslovno stoji da im se Pelješac sa Stonom daje "u baštinu i u plemenito do vieke vjekova". Povelja je ovjerena zlatnim pečatom.

Ovaj ustupak je istom otvorio dubrovačke apetite za daljnjim dijelovima bosanskog primorja. Neumjereni u prohtjevima a debelog obraza, nedugo iza ovoga opet su počeli salijetati bana za daljnjim ustupcima. Godine 1344. tražili su otok Posrednicu koji se nalazi ispred ušća Neretve (koji im je također bio prodao kralj Dušan), s okolnim selima. Ovaj put nisu imali sreće jer je ban odbio bilo kakav razgovor o daljnjim ustupcima.

Međutim, posezanja za bosanskim teritorijem i obalom dolazili su i sa drugih strana.

Srbi su 1349. godine poveli novi rat na Bosnu s namjerom da joj ponovo otmu Hum i primorje. Dušan, koji je u međuvremenu postao car, u tu svrhu je podigao vojsku koja je brojala čak 80.000 ljudi. Ispred nenadanog prodora ban se sa svojom vojskom i narodom sklonio u brda i planine, primjenjujući prastaru bosansku taktiku. Srbi su pregazili sav Hum i došli su do pod sami prijestolni Bobovac u srcu Bosne, ali ga nisu mogli zauzeti. Posrednici za mir - Mletačka Republika i Dubrovnik, predlagali su našem banu da se sa srpskim carem nagodi tako da svoju kćerku Elizabetu uda za njegovog sina Uroša, a da mu kao kćerkin miraz ustupi sporni Hum s primorjem. Ban je odbio i samu pomisao na to. Prestrojio je vojsku a onda je sa svojim Bošnjanima navalio kao orkan na neprijatelja. One, koji su uspjeli preživjeti, natjerao je preko Drine, nanijevši im ogromne gubitke. Tako je Bosna za duže vrijeme otklonila opasnost sa srpske strane i obezbijedila svoje jugoistočne granice i primorje.

Doba "Velike Bosne"

Velike promjene vezano za granice bosanskog primorja zbile su se u vrijeme vladavine Stjepanovog nasljednika kralja Tvrtka I (1353-1391). On je, uspješnim osvajanjima i trezvenom politikom, od Bosne napravio prvorazrednu državu i velesilu koja je kroz duže razdoblje predstavljala nezaobilazan politički faktor u odnosima među državama ovog dijela Evrope.

Prvi mu je korak bio da trajno osigura obalu od Dubrovnika do Boke Kotorske od stranih nasrtaja. U tu svrhu je na ulazu u Boku Kotorsku podigao grad s tvrđavom nazvavši ga Novi (današnji Herceg Novi), koji je trebalo da postane glavna luka s tržištem soli za taj dio bosanske države. Potom je prodro u gornje Podrinje i Polimlje pa je bosanskoj državi pripojio oblasti sve do Sjenice i Prijepolja u Srbiji. U bosanske ruke je došlo i Mileševo sa grobom Sv. Save, a u današnjoj Crnoj Gori oblasti do iza Nikšića i Kotora.

Nakon tih uspjeha s vojskom je krenuo na zapad i osvajao je redom dijelove Hrvatske i Dalmacije sve do rijeke Zrmanje poviše Zadra. Tako je Tvrtko uspostavio granice bosanskog kraljevstva koje su se sterale od Novigrada i Zrmanje na zapadu, do Prijepolja, Sjenice, Nikšića i Kotora na istoku, a onda od rijeke Save na sjeveru, do otoka Korčule, Hvara i Brača na jugu, jer su u posjed bosanske države došli i dalmatinski otoci. Tako se

najveći dio jadranske obale našao u granicama bosanske države. To je razdoblje tzv. "velike Bosne", kojoj je u srednjem vijeku jedinoj pošlo za rukom da barem za neko vrijeme ujedini znatne dijelove južnoslavenskih zemalja u jednu državu.

Kao pomorska zemlja Bosna je morala imati i odgovarajuću flotu, kako je to bilo već u 10. stoljeću. Dio brodova je sagrađen u vlastitim brodogradilištima (Brštanik na ušću Neretve i u Kotoru), a dio je nabavljen u Veneciji. Za admirala je postavljen Mlečanin Nikola Basejo, pa su se opet na moru sretali brodovi na kojima se vihorila bosanska zastava sa zlatnim ljiljanima. To je bilo doba najvećeg kulturnog, privrednog i političkog uspona srednjovjekovne bosanske države. Za prijateljstvo kralja Tvrtka otimaju se brojni evropski dvorovi, a kako je bio još neoženjen, mnogi kraljevi mu za ženu nude svoje kćeri. Na koncu se odlučio za bugarsku princezu Doroteju. Mletačka Republika mu iskazuje čast na taj način što ga je s čitavom njegovom porodicom upisala u zlatnu knjigu svojih počasnih građana.

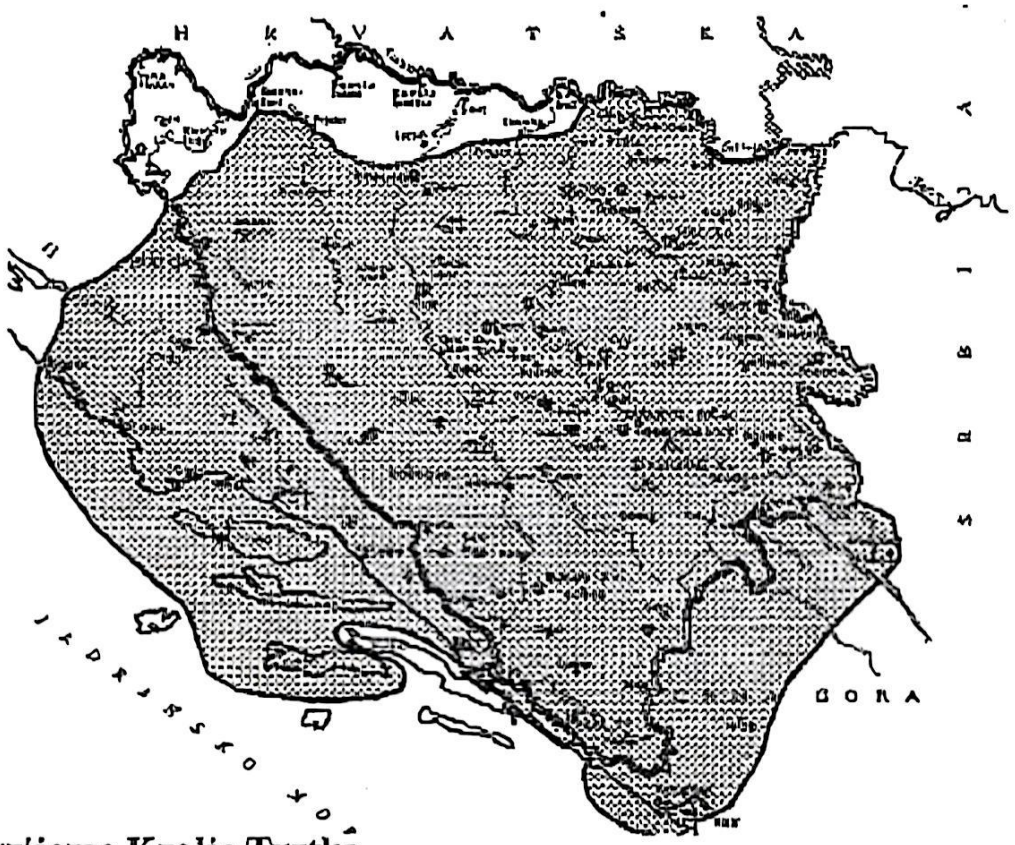

Karta Bosne za vrijeme Kralje Tvrtka

Pokušaji rasturanja Bosne

Čim je nestalo kralja Tvrtka (1391. godine), okolni dušmani su opet počeli pružati ruke prema Bosni. I Dubrovčani su aktivirali svoje stare

težnje da prošire svoj teritorij na račun bosanske države. Ovaj put im je u prvom planu bila plodna župa Konavli, s dijelom obale sve do Sutorine kod Boke kotorske. Nisu se usudili to zatražiti od središnje vlasti, to jest od kralja i zbora bosanskih velmoža, nego su počeli šurovati s oblasnim gospodarima tog dijela bosanske teritorije - braćom Sankovićima. Ovi su se toliko osilili da su sve radili na svoju ruku, pa su za bagatelnu cijenu prodali, odnosno ustupili, traženi dio primorja. O tome su im 15. travnja 1391. godine izdali čak i povelju, ne obazirući se na to što dio državne teritorije prodaju, bez znanja i pristanka bosanskog stanka (skupštine bosanskih velmoža) i kralja.

Kad su u Bosni saznali za tu drskost, kralj je odmah sazvao stanak na kojem su prisutni zvanično upoznati s pokušajem rasturanja njihove države. To je izazvalo strašno ogorčenje i najoštriju osudu. Donesena je odluka da se otuđeno silom vrati, a vinovnici tog zlodjela da se primjerno kazne. Za izvršioce te odluke određeni su vojvoda Vlatko Vuković, znameniti tadašnji junak, i knez Pavle Radenović. Ovi su poveli vojsku i u najkraćem roku su izvršili zadatak. Razbijači Bosne, braća Radič i Bjeljak, uhvaćeni su i bačeni u tamnicu gdje, su godinama truhnuli. Stariji Radič je još k tome bio oslijepljen.

Dio po dio...

Razvoj političke situacije u ovom dijelu Evrope išao je u narednom razdoblju sve više na štetu Bosanskog Kraljevstva i njenih granica, pogotovo u dijelovima primorja. Ugarska je do tada već stoljećima bila gospodar Hrvatske pa je uvijek smatrala da njoj pripada najveći dio obale. Godine 1394. zvanično je zatražila od kralja Dabiše da joj ustupi one dijelove Hrvatske i Dalmacije koje je svojevremeno bosanskoj državi priključio kralj Tvrtko. Iako je Dabiša bio prisiljen udovoljiti ugarskim zahtjevima, ipak te oblasti nisu trajno izgubljene za Bosnu. Ustvari, izgubljeno je samo primorje od Cetine do Zrmanje, koje je Tvrtko priključio Bosni kao osvojeni tuđi teritorij, dok je obala od Cetine do Neretve sa zaleđem, kao povijesnointegralni dio bosanske zemlje, zadržan do pred sami pad Bosne pod Turke.

Za sve to vrijeme Dubrovčani su na svoj način radili da se dočepaju još kojeg dijela našeg primorja. Slijedeći korak im je bio da dobiju tzv. Slansko primorje (obala od Pelješca do Dubrovnika). Ocijenili su da im se za to dobra prilika ukazala kad je na prijestolje došla kraljica Jelena Gruba (1395-1398), udova kralja Dabiše. Računali su na žensku popustljivost, pa su

krenuli u akciju. Angažirali su i ugarski dvor da utječe na kraljicu, ali je uspjeh izostao. Sa istom molbom su nekoliko godina kasnije izišli pred kralja Ostoju koji je naslijedio kraljicu Grubu.

Nije dovoljno rasvijetljeno kako se to zbilo, ali je ovaj zaista udovoljio molbama Dubrovčana. Poveljom od 15. siječnja 1399. godine Bosna im je ustupila traženi dio obale, to jest Slansko primorje ("zemlje od Kurila do Stona"), sa svim okolnim selima, kmetima i dr. Da je odluka sa bosanske strane donesena pod neobičnim okolnostima, svjedoči podatak da se nekoliko godina kasnije kralj Ostoja pokajao, pa je sa svoje strane poništio ugovor, uz prateće obrazloženje, što je kod Dubrovčana izazvalo strašno negodovanje.

Isti slučaj je bio sa dijelom obale od Neretve do Cetine, koji je, svojevremeno, kralj Dabiša morao ustupiti Madžarima. Veliki vojvoda bosanski Hrvoje Vukčić je bez obzira na to, čvrsto držao u svojim rukama te oblasti, odbijajući sve zahtjeve da ih izruči Madžarima. Nakon njegove smrti, u tome je isto tako bio odlučan i ustrajan veliki vojvoda Stjepan Vukčić. Ta dva vrla bosanska junaka i najutjecajnije ličnosti Bosanskog Kraljevstva kroz duže razdoblje, najupornije su branili upravo najistureni-ja, a time i najugroženija područja državnih granica - ona koja su se sterala prema Hrvatskoj na koja su atakirali Madžari i Mlećani, i ona na jugoistoku zemlje, koja su ugrožavali Srbi, a potom Turci. Počev od 15. stoljeća Bosna je sve upornije morala braniti svoju obalu od nasrtaja Mletačke Republike, kojoj je dalmatinska obala bila u prvom planu njene vanjske politike.

Gubitak Konavala

Iako Dubrovčani 1391. godine nisu uspjeli u svojoj namjeri da se domognu Konavala, i mada je za aktere sa bosanske strane to imalo tragične posljedice, ipak nisu odustajali. U tome su uspjeli 1419. godine. Ovaj put se sve radilo sa znanjem centralne vlasti. Kako je jednu polovicu te župe držao vojvoda Sandalj Hranić a drugu vojvoda Radoslav Pavlović, pregovori su tekli odvojeno. Prvo su uspjeli nagovoriti vojvodu Sandalja i on im je zaista ustupio svoj dio Konavala sa Vitaljinom i Donjom Gorom (Prevlakom), za 12.000 dukata, i još 500 perpera godišnjeg tributa. Kralj Ostojić je potvrdio taj ugovor lipnja mjeseca 1419. godine i tako je bosanska država, i pravno, priznala otuđenje ovog dijela svog primorja. Godinu dana kasnije darovnicu je potvrdio i kralj Tvrtko II.

To ustupanje ipak nije prošlo bez otpora i krvi. Ovaj put tome su se usprotivili sami žitelji konavalske župe, koji su odbili da se podvrgnu pod

dubrovačku vlast. Otpor je ugušen u krvi i tako su Dubrovčani zaposjeli istočnu polovicu dugo željene prigradske župe.

Odmah su nastavili raditi na tome da dobiju i drugu polovicu od vojvode Radoslava Pavlovića. Pregovori su uspješno okončani 1426. godine. Za taj dio Konavala, uključujući i gradove Cavtat i Obod, isplatili su 13.000 dukata, i još 600 perpera godišnjeg tributa. Ni ovo ustupanje nije prošlo bez problema. Tri godine kasnije vojvoda Pavlović je jednostrano poništio ugovor, uz obrazloženje da Dubrovčani nisu do kraja ispoštovali tačke ugovora, te da su na zaposjednutom zemljištu počeli podizati utvrđenja i kopati kanale, sve mimo ugovora. Bosanski vojvoda je poveo vojsku i povratio je svoju baštinu. To je, međutim, dovelo do dugotrajnih sukoba između te dvije strane, a onda je to preraslo u rat između Bosne i Hercegovine, u koji se na koncu uključila i Turska.

Kako se, naime, Dubrovčani nisu mogli sami oduprijeti bosanskom vojvodi, zatražili su arbitražu i pomoć od sultana. Ovaj je dao za pravo Dubrovčanima, nakon čega je 'naredio" bosanskom vojvodi da im vrati oduzeto. Čak što više, sultan je sa svoje strane Dubrovčanima "poklonio" gradove i župe Trebinje, Klobuk, Lug i Vrm, za što je dubrovačka strana, bez sumnje, dobro tresnula kesom.

Nakon ovog, Dubrovčani slavodobitno upute poslanstvo na bosanski dvor sa zahtjevom da im kralj i bosanski sabor potvrdi "darovane" oblasti i gradove, prije svega Konavle. To im, međutim, nije pošlo za rukom. Travnja mjeseca 1432. godine dubrovačkim poslanicima je na bosanskom dvoru odgovoreno da se "u ime kralja i sve Bosne (misli se na stanak bosanskih velmoža) izjavljuje da ne pristaju da se zemlja bosanske krune predaje pod tuđinsku vlast".

Zbog grubog miješanja strane zemlje (Turske) u unutarnje stvari bosanske države, u obranu svog teritorija i prava svog velikaša, ustala je sva Bosna, predvođena kraljem Tvrtkom II. Tako je došlo do otvorenog rata između Bosne i Dubrovačke Republike, koja je imala podršku sultana. Ipak, planovi Dubrovnika i Carigrada nisu se ostvarili jer su Bošnjani bili odlučni u obrani svoje zemlje.

Bosna sve dalje od mora

Po smrti vojvode Sandalja Hranića, nepokolebljivog čuvara bosanskih interesa u primorju, s istom odlučnošću nastavio je borbu njegov nasljednik veliki vojvoda Stjepan Vukčić, gospodar Huma. Raščistivši situaciju oko Konavala i primorja sve do Boke kotorske (u bosansku

korist), s vojskom je krenuo na zapad s namjerom da učvrsti bosansku vlast na dijelu obale do Cetine. Pošlo mu je za rukom da uspostavi onakvo stanje kakvo je bilo ranije. Ipak, političke okolnosti su sada bile uveliko drugačije. Mletačka Republika je 1409. godine kupovinom Dalmacije od kralja Ladislava Napuljskog za 100.000 dukata, a onda dodatnim akcijama iz 1420. godine, postala njen konačni gospodar, čime je Bosansko Kraljevstvo dobilo ozbiljnog suparnika i pretendenta za Dalmaciju. Zbog sve većeg turskog pritiska, a i unutarnjih smutnji, Bosna je gubila bitku sa Venecijom, pa je 1452. godine definitivno izgubila obalu od Neretve do Cetine, i time je i taj dio teritorije trajno otuđen od bosanske države.

Dio obale od Neretve do Boke Kotorske (izuzimajući dubrovačku enklavu Pelješca i uz grad Dubrovnik), zateklo je kao bosanski teritorij i tursko osvajanje Bosne, što je veoma bitno za definiranje povijesnih granica bosanske države.

dr Ibrahim Tepić

NEUM, SUTORINA I BOSANSKO PRIMORJE POSLIJE 1463. GODINE

U posljednje vrijeme postoji niz pokušaja negiranja bosanskohercegovačkog prava na izlaz na more. Republika Hrvatska se pojavila sa zahtjevom da Neum pripadne upravo njoj. U pokušaju obrazlaganja svog prava Hrvatska, koja cijeli svoj politički razvoj duguje osloncu na "hrvatsko historijsko pravo", ovoga puta pokušava da falsifikovanjem i prošlosti i sadašnjosti dođe do ovog dijela bosanske teritorije. Zato ćemo se ukratko upoznati da istorijom ovog dijela bosanskog primorja i ukazati u čemu je suština spora, ali i značaj ovog uskog izlaska Republike Bosne i Hercegovine na more

Nakon pada Bosanskog kraljevstva 1463. Osmanlije su već u julu 1465. poduzeli ofanzivu na Hercegovinu. Bio je to ustvari nastavak operacija započetih 1463. padom Blagaja 1466. Nakon toga herceg Vlatko, posljednji herceg, držao je osim Novog, Risna i Dračevice "jedan uzan i prilično neobraden pojas zemljišta od Boke do ušća Neretve koji je kakotako odvajao dubrovačku teritoriju od neposredne turske oblasti". U međuvremenu su Mlečani od hercegove zemlje uzeli Imotski i Makarsko primorje. Već 1470. osnovan je poseban Hercegovački sandžak, a odmah zatim pod mađarsku vlast je pao Počitelj. Do 1482. kada je zauzet Novi bilo je završeno osvajanje Hercegovine. Najduže se držala jedna mađarska posada u gradu Košu na ostrvu Posrednici, kod današnjeg Opuzena. Tokom XVI vijeka osmanska osvajanja su rezultirala proširivanjem te vlasti na široko područje, između ostalog i Jadrana.

Godine 1580. osvojena područja su okupljena u Bosanskom pašaluku (beglerbegluku, ili ajaletu). Na jadranskom primorju ovaj pašaluk se graničio sa mletačkom Dalmacijom na liniji od Zadra do Dubrovnika. Na morsku obalu izlazio je kod Skradina i u Makarskoj krajini. Južnije od

Dubrovnika Bosanski pašaluk se protezao sve do Bara i Ulcinja, koji su pripadali Rumeliji.

U XVI stoljeću Hercegovački sandžak obuhvata prostor od Cetine do Risna, izuzev teritorije Dubrovačke republike. Tus u Primorje sa centrom u Makarskoj, Fragustin, sa centrom u Zaostrogu, zatim Zažabje (kako se zove prostor između Neretve i dubrovačke granice), te Dračevica i Novi na jugu.

Godine 1537. kada je formiran Kliški sandžak, obuhvatao je dva kadiluka i to Skradin (Livno) i Neretvu. Prvi kadiluk je jedno vrijeme obuhvatao, pored ostalog, Sinj i Cetinu, do gubitka Sinja 1685. Tu su bili Vrlika, Petrovo polje ili Drniš itd.

KONSTITUISANJE GRANICA BOSNE

Prekretnicu u istoriji osmanske vladavine na ovim prostorima učinio je tzv. Veliki bečki rat (1683-1699). Poražena u Evropi, Osmanska Carevina je bila prinuđena da pristane na mir i konačan kraj osvajačkih pohoda na Evropu. Na Bosnu se to odrazilo višestruko. Ona ne samo da je primila izbjeglice sa bivših teritorija, već je pretrpjela ogromne štete od upada jedinica Eugena Savojskog 1697. dolinom Bosne do Sarajeva. Mir, potpisan u Sremskim Karlovcima 1699. sa Austrijom i Mletačkom Republikom praktično je odredio sjeverne, zapadne i južne granice savremene Bosne i Hercegovine.

U članu 9. ugovora o miru sa Mletačkom Republikom reguliše se pitanje koje je Dubrovačka Republika postavila, a to je da se bar kopnena granica ove republike ne dodiruje sa Mletačkom. Ovaj paragraf glasi: "Zemlje i krajevi dubrovačkih knezova neka budu neposredno uz zemlje i krajeve uzvišene države. Neka se ukloni ono što sprečava neposredni dodir i pomiješanost zemalja uzvišene države i pomenutih knezova". Na osnovu toga izvršeno je razgraničenje koje je uradila mješovita komisija. Tako su nastala dva uska izlaza na more kod Kleka i Sutorine. Razgraničenje sa ove dvije države iz 1699. i 1700. obradio je gosp. Ešref Kovačević, koji je, uz to prešavši 2.300 kilometara, ubicirao nazive na granici od Ušća Une do Kleka. U ovoj knjizi nije dato razgraničenje kod Sutorine.

Ovaj ugovor ima izuzetno značenje za istoriju bosanske primorske granice sve do danas. Dvije enklave, kako se nazivaju u izvorima ostaće u sastavu Bosanskog ejaleta i nakon niza ratova i mirova. Iako su imali određene pomake u ratu 1716-1718. Mlečani su uz veliko angažovanje

Dubrovnika morali pristati na zadržavanje ovih enklava u Bosanskom pašaluku. Tako je ostalo sve do kraja postojanja Republike Sv. Marka 1797. Nakon toga Dalmaciju je izvjesno vrijeme držala Austrija, a zatim Francuska. Klek je očito bio vezan za Vidošku, odnosno Hutovsku kapetaniju, kojom su dugo vremena bili na čelu Rizvanbegovići. Kada su Francuzi u okvirima kontinentalne blokade Engleske odlučili da naprave cestu duž jadranske obale, presjekli su ove enklave cestom 1809. godine. Dozvolu za to očito su imali od lokalnih vlasti. Po nekim izvorima to je učinio Hadžibeg Rizvanbegović, koji je upravljao Hutovom. Značaj ove ceste bio je za Francuze izuzetan, jer je sva roba trebalo da ide cestom i da izbjegava more.

Za vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji činjeno je sve da se Porti ospori legitimitet na plovidbu i sve što ide uz to. Mlečani su vremenom uspostavili propise kojim su oni praktično kontrolisali i plovidbu i obalu. U tom smislu oni su postavljali brodove osmatrače i u svakom pogledu usporavali njihovo korištenje. To je imalo velike posljedice za bosansku trgovinu. Ova mjesta su bila zapuštena, dok je Bosna i njeni trgovci u potpunosti zavisila od Mlečana. U tome leži jedan od značajnijih razloga višestoljetnog bosanskog izolacionizma.

Kada je odlukama Bečkog kongresa 1815. Austrija ponovo dobila Dalmaciju, zajedno sa teritorijom bivše Dubrovačke Republike, odmah je uvidjela da neće moći lako riješiti pitanje bosanskog izlaza na more. Poštujući legitimizam osmanskog suverena, koji je upravo na ovom kongresu inaugurisao Taljeran, morala je nastupati vrlo oprezno. Još 1814. ona se olučila na primjenu mletačkog zakonodavstva o plovidbi, trgovini, karantinima, carinama itd. Već krajem 1814. namjesnik Dalmacije je podnio zahtjev da se Klek i Sutorina po svaku cijenu pripoje Austriji. Umjesto odgovora iz Beča je stigla naredba da bi trebalo prikupiti podatke o ovim mjestima, ali tako "da se ne izazovu susjedi", tj. Porta.

POKUŠAJ KUPOVINE

Već 1815. austrijski internuncij Štirmer javljao da se neće moći od Porte tražiti ustupanje zemlje koja je mačem osvojena, jer to islamski zakoni ne dozvoljavaju. Austrija se plašila da Osmanska Carevina ne zatraži i Dubrovnik, ne zato što su tokom 1814. Francuzi bili spremni da ga radije predaju Porti nego Austriji, već zbog toga što je Porta bila zaštitnik Republike Sv. Vlahe, koja joj je stoljećima davala tribut. Uz sve to grupa dubrovačkih plemića je izrazila nezadovoljstvo pripajanjem Dubrovnika

Austriji. Kasnije će internuncij među razloge opreza u zahtjevima staviti i to da Porta neće smjeti ustupiti obalu i zbog "neukrotivih i fanatičnih Bošnjaka", jer je riječ o ustupanju njihove teritorije. S njima je Austrija već imala niz problema oko granice. Najbolji primjer je bio slučaj Hasanage Pećkog koji je gotovo tri decenije nakon Dubičkog rata vodio svoj rat prema Cetingradu. Osim toga Austrija je sama podvlačila da ne bi smjela ulaziti u narušavanje međunarodnog prava, što bi unosilo lošu praksu u osjetljivo istočno pitanje. Austrija je vodila računa i o sopstvenoj koristi jer je već tada imala oko 80% bosanske trgovine, povlaštenu carinu od 3% još od 1718. godine. Baš u toj oblasti Monarhija je nastojala da spriječi osvješćivanje bosanskih trgovaca, koji nisu bili shvatili značaj prihoda od carina i sl.

Bez obzira na sve zahtjeve, Austrija nije smjela postaviti ovo pitanje ni za vrijeme grčkog ustanka (1821), rata sa Rusijom 1828/29. Zato je uz velike troškove motrila na sve pokrete na obali. Kada je 1831. trebinjski muselim Hasanaga Arslanagić počeo graditi u Sutorini jednu kuću, dignuta je velika prašina, jer se Austrija uplašila da to znači početak otvaranja trgovine sa Albanijom. Pravnici su o tome raspravljali i došli do zaključka da se ni tu ne može Porta optužiti jer je i Karlovačkim i Požarevačkim mirom bilo čak preporučeno da se saradnja na granici nastavi i da trgovina bude međusobna spona.

Međutim, Austriju je već od 1831. godine stalno mučio problem da se na tu obalu ne penetrira neka od evropskih država i time joj ne uzme primat. Čak se 1831. govorilo da Francuzi žele u Kleku da izgrade svoje uporište, te su Austrijanci odmah pomislili da će se možda ponoviti Alžir iz 1830. Zato je intervencija išla povjerljivim kanalima do uticajnih ljudi na Porti.

Upravo tada se Austrija odlučuje da ponudi Porti kupovinu ili zamjenu za ove izlaze na more. U tom smislu trebalo je doći do cijene ovog zemljišta. Tajna misija je bila povjerena pukovniku BERNARDU KABOGI, Dubrovčaninu, koji je u ljeto 1832. prošao Klek i Sutorinu. U svom izvještaju on je iznio vrlo zanimljive podatke:

Klek je obuhvatao 3/5 njemačkih kvadratnih milja, imao je sela: Duži, Vranjevo selo, Neum sa Radežom, Ilijno Polje i Klek. U svim selima je bio svega 16 kuća sa 137 žitelja, koji su se bavili više stočarstvom i imali 170 grla rogate stoke i 1.650 ovaca. Svi su bili katolici i kmetovi, osim jednog. Vlasnici njihovog imanja bili su: Mahmut Tasović kapetan Počitelja, Liz-

jabeg iz Mostara, Tupacbeg iz Mostara, Mehmed Bašić iz Stoca, Rizvanbegović beg iz Stoca.

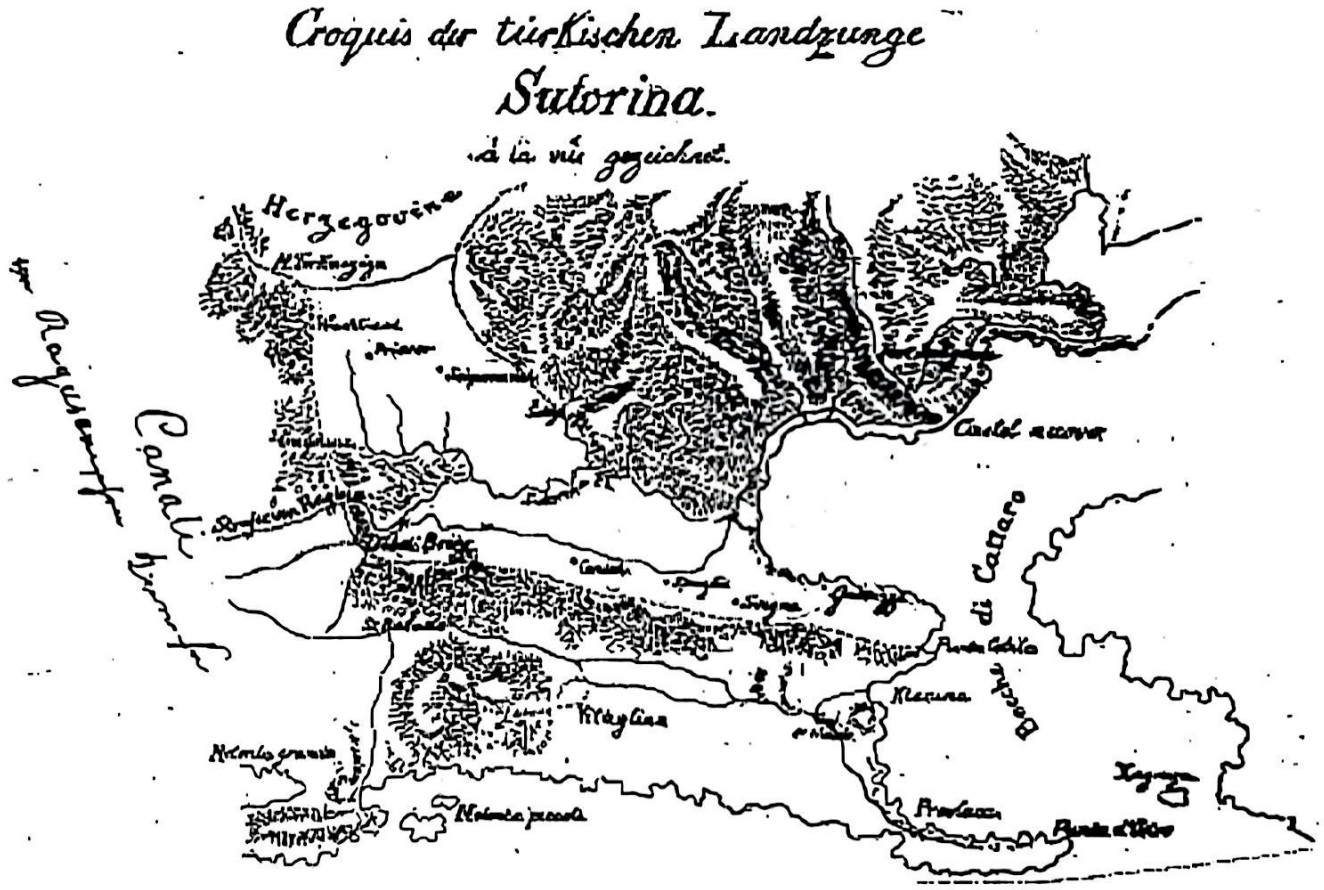

Kroki područja Sutorine (B. Kaboga, 1832)

Klek je korišten za zimovanje stoke iz Nevesinja, Ljubinja i Stoca.

Imajući u vidu sve prihode, Kaboga je predložio cijenu od 3.000 dukata bez otkupa imanja koja vrijede 2.000 dukata.

Sutorina je daleko manja, 11/25 njem. milje. To je ustvari dolina potoka Sutorina na ulazu u Boku. Mnogo je plodnija od Kleka. Sastoji se iz naseobina: Njivice, Zvinje, Spulje, Cenić, Sdozi, Sćepošćevići i Prijevor. Ima ukupno 155 kuća i 465 žitelja. Imali su 270 grla stoke i 900 ovaca.

Vlasnici zemlje bili trebinjski begovi: Hasanbeg Resulbegović, hadžija Cvitić, Arslan Agić, Dizdarević, hadži Alijagić, Kurtović, Omeragić:

Vrijednost je procijenjena na 12.400 dukata u zlatu.

Znači, ukupna vrijednost je bila procijenjena na 17.400 dukata.

Osnovni nedostatak izvještaja B. Kaboge sastojao se, međutim, u činjenici da nije dao podatke o vojnom i ekonomskom prisustvu osmanske vlasti u enklavama.

Tu su morale postojati utvrde sa vojnim posadama kao i sve ono što to prati. Tu su očito postojale džamije, groblja i sl. On uopšte ne pominje, na primjer, luku, neumske slanice, a vjerovatno i druge sadržaje.

Iako je, po sopstvenoj procjeni, imala sve podatke o enklavama, Austrija nije otpočinjala razgovore o njima sa Portom. Razlozi su ležali u tome što je pobunjeni Mehmed Alija, namjesnik Egipta, bio u prodoru prema Stambolu i namjeravao pobuniti neke pašaluke protiv sultana, među njima i Bosanski. Uz to, govorilo se da će se neki bosanski vojnici vratiti u domovinu preko ovih enklava, a da sam Mehmed Alija nastoji da se tu iskrca. Kasnije, kada je te opasnosti nestalo, Porta je odbijala razgovor o ustupanju ovih enklava. Razlozi tog odbijanja tumačeni su i time što je do Porte dospio i podatak "da na toj teritoriji ima sedam sela i nekoliko džamija za koje muslimanski zakon ne dozvoljava da se odstupe". Tako su ti podaci ustvari negirali povjerljivi izvještaj Kaboge.

U vrijeme vezirovanja Ali-paše Rizvanbegovića pitanje enklava postavljano je u nešto blažoj formi. Pošto je on bio čovjek iz domaće sredine i održavao dobre odnose sa svojim susjedima, sama Austrija se zalagala da se pitanje popravke ceste i njena nova izgradnja nađe u nadležnosti hercegovačkog mutesarifa. Tako je uz njegovu pomoć izvršena temeljita opravka ceste preko Kleka i Sutorine 1838. godine. Deset godina kasnije Austrija je uspjela izdejstvovati da se započne graditi nova trasa puta i pristala da ona obešteti vlasnike zemljišta preko kojeg je prolazila cesta. Među vlasnicima je i ime Asima Rizvanbegovića.

Austrija je dugo radila na izradi prijedloga za razmjenu zemljišta sa Osmanskim Carstvom. Godine 1840. Namjesništvo Dalmacije je predlagalo u te svrhe opštine Trnovice, u dubrovačkom, i Gornje Krivošije u kotorskom okrugu.

INTERESI EVROPSKIH SILA

Početkom druge polovine XIX vijeka naglo je počeo rasti interes evropskih sila za Bosnu i Hercegovinu, kada one počinju da otvaraju svoje konzulate (Austrija 1850, Francuska 1852, Rusija 1856, Engleska 1857, Pruska 1861, Italija 1863). Vremenom se ove države počinju zanimati i za BiH kao privredno područje, pri čemu je poraslo i njihovo zanimanje za bosanski izlaz na more kod Kleka i Sutorine. Već 1850. jedno englesko društvo je izrazilo namjeru da u njima formira naseobine koje će u početku raditi na proizvodnji soli. Gotovo istovremeno počela je borba oko primata u snabdijevanju Bosne i da će enklave doći pod udar, jer će ih zaposjesti stranci. Zato je svojim snagama naredila da budu spremne da silom spriječe takve namjere. Čak je određene instrukcije bio dobio i Omer-paša Latas

oko priprema da se dvije enklave pretvore u luke. Time je on ustvari trebao da nastavi raniju akciju Ali-paše Rizvanbegovića koji je počeo pripreme za izgradnju magacinskog prostora u Kleku za smještaj i prodaju soli. Austrija je činila sve da i samoj Carevini bar ograniči pravo na korištenje ovih morskih prilaza. Zato je nastala prava uzbuna kada je novi bosanski vezir, Hajrudin-paša u novembru 1850. turskim ratnim brodom pristao u Njivicama u Sutorini. Međutim, i tada je negodovanje Austrije bilo vrlo kanalisano, jer javno nikada nije smjela reagovati protiv tog prava. Sve što je mogla učiniti je bilo insistiranje na status quo ovih enklava. U tom pogledu misija grofa Lajningena 1853. ima veliki značaj jer se između ove dvije države uspostavlja neka vrsta mirovanja statusa enklava.

Austrija je strahovala da se Crnogorci ili hercegovački ustanici ne nađu u Sutorini. Zato je došlo do spora 1856/57. oko ustanka Luke Vukalovića. Tada se u dva navrata povlači bosanski pogranični garnizon iz Sutorine. Na insistiranje osmanskih vlasti da im ova pristaništa trebaju radi snabdijevanja svojih snaga u Bosni, austrijske vlasti su bile spremne da ustupe svoje luke Slano i Gruž u koje su uplovljavali i ratni brodovi natovareni provijantom i vojskom. Takvi postupci bečkih vlasti jasno pokazuju da im je jedini cilj bio da spriječe izgradnju i korištenje ovih pristaništa, koja bi praksa ustvari dovela do njihove mnogostruke upotrebe. S druge strane, Porta nije popuštala i povremeno, namjerno, koristila ova pristaništa u vojne svrhe.

H. Kipert. Harta Bosne i Dalmacije, 1852 (detalj)

Kada su 60-ih godina XIX vijeka učestali zahtjevi za korištenjem ovih enklava, kako od evropskih zemalja, tako i od pojedinaca i grupa iz Osmanskog Carstva, a u okvirima izgradnje željezničke i putne mreže u Bosni i Hercegovini, austrijske vlasti su požurile da to spriječe. Zalagale su se kod bosanskih i stambolskih vlasti da putevi ne izlaze na ove enklave, već na dalmatinska pristaništa (Split). Time su oni ispunjavali još sredinom vijeka definisane razvojne planove u vezi sa razvojem Dalmacije, koja je od propasti plovidbe jedrenjacima bila jedna od najnerazvijenijih pokrajina Monarhije. Razvoj Dalmacije je još od 1856. Aleksandar Bah vidio u povezivanju sa zaledem kao prirodnim i privrednim osloncem. Taj zahtjev je konstanta u austrijskoj politici sve do 1878. godine. Upravo iz tih razloga Austrija je ubijedila osmanske vlasti da grade put od Metkovića za Mostar, a ne od Kleka. Uz to požurila je da u tu plovidbu uključi poznati tršćanski "Lojd", koji je, nakon pripremnih radova na koritu Neretve već 1862. stigao sa parobrodom u Metković. Prijedlozi koje je iznio sekretar Portinog komesara Pasko Vasa-efendija 1864. o potrebi da se Klek proglasi slobodnom lukom, nakon čega bi tu počeli dolaziti engleski, francuski i drugi brodovi, ostali su samo slovo na papiru. Austrija je i dalje plasirala svoju industrijsku robu na bosanskohercegovačko tržište, a iz nje izvozila sirovine. Nešto kasnije je francuski konzularni agent u Mostaru Sent Mari u svojoj studiji o Hercegovini, predlagao to isto, uz mogućnost spajanja sa Mostarom i čišćenje rijeke Neretve, kako bi ona bila plovna i dalje od Mostara.

Zahvaljujući svojoj upornoj orijentaciji prema Bosni i Hercegovni Austro-Ugarska je uspjela da se nakon velikog ustanka hrišćana i međunarodne krize (1875-1878), tajno dogovori sa svojom suparnicom na Balkanu, Rusijom, o dobijanju cijele Bosne i Hercegovine. To je na kraju rezultiralo odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine.

PSIHOLOŠKI ZNAČAJ NEUMA

Okupacijom Bosne i Hercegovine značaj Kleka i Sutorine se mijenja. Istina, Generalštab austrougarske vojske je iste 1878, na osnovu iskustava iz okupacije i opštih vojnih potreba predlagao, između ostalog, izgradnju normalnotračne željeznice od Kleka do Mostara. Neki stručnjaci su tvrdili da je neophodno od Opuzena napraviti raskrsnicu željezničke pruge, odakle bi jedan krak išao upravo preko Neuma na Gruž. Međutim, trase puteva i željeznica, zaobišle su ove enklave. Zato su one vremenom izgubile svaki privredni i politički značaj. Međutim, bez obzira na rasprave, ona ih nije priključila Dalmaciji na čemu je prethodno insistirala od 1815. One su

ostale u Bosni i Hercegovini. Tako se u popisu 1895. prostor Neuma tretira kao Neum-Klek u srezu Trebinje, ispostava donje Hrasno. Kasnije je bio u okvirima stolačkog sreza, ispostava Čapljina. Sutorina se cijelo vrijeme vodila u okvirima sreza Trebinje. Ako se uporede podaci austrougarskih popisa vidi se da je, za razliku od Sutorine, Neum stalno nazadovao. Tako je Sutorina 1895. imala 145 kuća sa 874 stanovnika. Do 1910. ovaj broj je porastao tako da je tu živjelo 1.080 žitelja. U svih šest naselja Neuma, 1895. godine bilo je 69 kuća, od čega je 29 bilo napušteno. Tu je živjelo ukupno 108 stanovnika. Do godine 1910. ostalo je samo 14 nastanjenih kuća sa 98 žitelja. U nacionalnom sastavu ovih enklava za vrijeme austrougarske vladavine dolazi do manjih promjena. Dok je u Neumu bilo isključivo katoličko, u Sutorini su ogromnu većinu činili pravoslavci, dok je prisustvo katolika, a pogotovo muslimana minimalno.

Promjene nastale sa uključivanjem Bosne i Hercegovine u jugoslovensku državu 1918. obilježene su stagnacijom ovih krajeva. U toku iscrtavanja granica između Talijana i Pavelićeve NDH Sutorina je pripala Italiji. Upravo to razgraničenje je prihvaćeno nakon formiranja FNRJ. Tako je ovo područje pripalo Crnoj Gori.

Sa jačanjem uloge republika i republičke pripadnosti, Neum je sve više dobijao značaj kao bosanski izlaz na more. To je rezultiralo formiranjem posebne opštine Neum 1976. Izgradnja vikend-naselja, hotelskih i drugih turističkih objekata, republička ulaganja u infrastrukturu (komunikacije, vodovod, kanalizacija i sl.) učinili su naselje Neum vrlo privlačnim. Republika BiH je dugo vremena Neum držala u povlaštenom položaju. Sa formiranjem Kapetanije otvoren je put ka velikim planovima BiH prema moru. Tu su predvidena znatna strana ulaganja. Možda su afere oko Neuma imale i dimenzije koje tada nisu bile prepoznatljive, ali njihov politički smisao tek je danas moguće razjasniti. Za to vrijeme on je u svakom pogledu pretekao niz mjesta na poluotoku Pelješac, koja su u prošlosti bila daleko značajnija ali povlašten položaj Dubrovnika uslovio je da od grada Sv. Vlahe do Korčule ne bude ni jedne opštine. Sve ovo uslovilo je da se migriranje iz ovih krajeva pretvori u obrnut proces i da se ovdje na komadiću bosanskohercegovačkog mora nasele ljudi iz okolnih krajeva, nalazeći tu zaposlenje i dom. Upravo ovakva pozicija Neuma postala je predmet zanimanja hrvatskog nacionalizma, zaboravljajući da je Neum cijelo vrijeme bio psihološka prednost Bosne i Hercegovine, jer joj s tom enklavom kao rezervom sopstvenog razvoja i otvaranja morskih puteva, niko, a u prvom redu Hrvatska nisu osporavali korištenje luka od Rijeke do Bara. Bez nje Bosna bi bila predmet svakojakih ucjena i zatvaranja.

Prof. dr Ibrahim Bušatlija

BOSANSKO PRIMORJE I NEUM
- geopolitičko razmatranje i odnosi -

Pod pojmom primorja podrazumijeva se širok pojas kopna uz more, u kome se osjećaju maritimni uticaji i u čijem se prostoru isprepliću fizičkogeografski i antropogeografski kontinentalno-kopneni i litoralno-maritimni uticaji.

Na primjeru teritorije Bosne i Hercegovine, koja je maritimno-litoralna zemlja, te kroz istoriju bila ne samo primorska nego i pomorska država, jasno se uočavaju skoro svi relevantni faktori, kako fizičkogeografski tako i antropogeografski, odnosno socijalno-ekonomski, kulturno-istorijski i geopolitički, koji nesumnjivo ukazuju da ona ima svoje primorje, obalu, unutrašnje more, teritorijalne vode i šelfovsku zonu, kao uostalom i sve druge primorske i pomorske države.

Osporavanje ovih naučno utvrđenih činjenica i odnosa, koji su nezavisni od subjektivnih političkih ili ideoloških motiva, interesa, ili silom fiksiranih odnosa snaga, predstavlja svojevrstan geo-genocid, to je izvor neprekidnih sukoba, koji se samo povremeno i privremeno smiruju, da bi se u datim istorijskim uslovima razbuktavali svom žestinom.

Primorje, litoralna zona, priobalje, unutrašnje more, teritorijalne vode i šelfovska zona pripadaju Bosni i Hercegovini ne samo oko neumklekskog zaliva, malostonskog kanala ili zaliva Malog mora i Neretljanskog kanala, nego praktično čitava maritmnolitoralna fasada fizičko-geografskog bloka Bosne i Hercegovine, koji je samo vizuelno ograničen obalskom linijom, a pruža se praktično od ušća Cetine do Bokokotorskog zaliva. Na tom potezu koji iznosi 300 km litosferni kompleks zemljine kore, tj. geološki, tektonski, seizmički, geomorfološki, hidrogeološki, inženjersko-geološki odnosi kako na kopnenoj tako i na podmorskoj strani kvalitativno drugačiji, nego oni koji se pružaju sjeverozapadno i jugoistočno od pome-

nutog limesa. Iste kvalitativne razlike se javljaju i u klimatsko-hidrološkim i biopedološkim karakteristikama. Ova se fenomenologija jasno pokazuje nakon konstrukcije tematskih karata komponenata prirodne sredine čitavog jadranskog primorja sa ostrvima i kopnenog zaleda tzv. zapadne zone mladih vjenačnih planina na teritorijama Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Svi pomenuti fizičkogeografski odnosi posebno se fokusiraju u užem bosanskohercegovačkom priobalju, u prostoru zaliva Neum-Kleka, poluotoka Kleka, Malostonskog zaliva - kanal, Malog mora i Neretvanskog kanala.

Kao i prirodno-geografske karakteristike, tako i antropogeografske prilike i istorijsko-politički razvoj kroz istoriju, jasno pokazuju opravdanost izdvajanja dijela jadranskog primorja i njegovom uključenju u državni teritorij, sad za sad samo u prostoru njegovog središnjeg dijela redukovanog na dužinu manju od trideset kilometara, a samo na osam kilometara obalske linije kako se predlažu sa širinom teritorije od 300 m i pristupnim koridorom od Stoca širine 2 km, na čemu bi suvereno pravo imala bošnjačka republika, buduća vjerovatna članica unije republika države Bosne i Hercegovine.

Redukcija bosanskohercegovačkog primorja na dužinu od 24 km obalske linije i 12 km granice prema Republici Hrvatskoj je samo neznatan, preko 10 puta manji dio od prirodnog i istorijskog bosanskohercegovačkog primorja.

Skraćenje bosanskohercegovačkog primorja na prostor Neuma vještački je uslijedilo poslije Požarevačkog mira 1718. g, a do tada je bio istorijski kontinuitet od neolita do početka XVIII vijeka. Ova vještačka granica je odvojila maritimnu zonu, odnosno bosanskohercegovačko primorje od njegovog prirodnog zaleđa čime su za duži period prekinuti antropogeografski tokovi u trajanju od 160 godina. Uspostavljanje austrougarske uprave u BiH te monarhističke Jugoslavije, zatim NDH i Federativne Republike Jugoslavije, ponovo je uspostavljena antropogeografska povezanost bosanskog hinterlanda sa litoralnom zonom. Sadašnjim stanjem političkih granica između Republke Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, ponovo se narušava, i to drugi put za posljednjh 3000 godina prirodna i društveno-ekonomska veza litoralne zone Bosanskog primorja i njegovog komplementarnog zaleđa.

Neum - Klek
- relikt nekadašnjeg bosansko-hercegovačkog primorja -

Od nekadašnjih 300 km obalske linije, širokog priobalnog unutrašnjeg mora i teritorijalnih voda, te šelfoskog sektora, sa arhipelagom

najvećih jadranskih ostrva, Bosni i Hercegovini je ostala obala u dužini od 21 km, te granica na moru od 12 km. Takvu redukciju maritimne fasade i litoralne zone nije doživjela skoro ni jedna država koja ima prirodan izlaz na more i svjetski okean.

Osnovne fizičko-geografske, ekonomsko-geografske i geopolitičke karakteristike ovog "ostatka ostataka" našeg primorja identične su ostalim dijelovima istorijski izgubljene teritorije. Litosferni kompleks, tj. geološki sastav i tektonski sklop u prostoru Neuma, zaliva Neum-Klek, poluotoka Kleka i Malostonskog zaliva-kanala predstavljen je veoma moćnom serijom karbonatnih stijena: krečnjaka i dolomita, unutar kojih se nalazi nekoliko horizonata boksitnih ležišta, te pojava asfalta-bitumena, što indicira na naftonosnost terena. Ove, nekoliko kilometara krečnjačke naslage veoma su poremećene, ubrane i izrasjedane te kao krljuški na ribi navučene jedne preko drugih, odnosno polegle su prema jadranskom basenu i tzv. jadranskom masivu, (fundament Jadranskog mora), koji čini dno dubljih dijelova Jadranskog mora. Preko ovih naslaga stratifikovane su tzv. flišne, pješčarsko-glinovite naslage, koje u uskim zonama prolaze kroz zalive: Malog Stona i Neum-Kleka, te nekoliko kilometara na sjeveroistoku, na granici opštine Neum prema Stocu. Ovakav raspored geoloških naslaga i njihova tektonska poremećenost uvjetovali su priobalni inicijalni reljef koji je predstavljen brežuljkasto-brdovitim i niskoplaninskim reljefom u kome se javljaju pretežno kraške forme predstavljene tzv. ljutim kršom. U tom kraško-krečnjačkom i dolomitnom prostoru sa uskim flišnim zonama koje zauzimaju niže položaje razvila se tokom istorije specifična privredna aktivnost, predstavljena tradicionalnom selilačkom stočarskom djelatnošću tzv. humljačkog tipa. U udolinama krša: uvalama i malim kraškim poljima razvila su se na tom supstratu seljačka naselja raštrkanog tipa sa oskudnim agrarnim površinama oko naselja i stambenih i ekonomskih zgrada.

Obalska zona i poluotočno-otočni segment je dospio pod more i marinske uticaje posljednjih 10.000 godina, kada se morski nivo svjetskog okeana, pa i Jadranskog mora podigao za 100 m i potopio niži primorski reljef: uvale, šire doline, vrtače, kraška polja i druge depresije. Tako je postao zaliv Neum-Klek, Malo more, Neretljanski kanal, Malostonski kanal ili zaliv Malog Stona. Ova transgresija je prekinula kopnenu vezu između Apeninskog i Balkanskog poluostrva, koja su ranije bila povezana. Tu raniju vezu dokazuju ostaci paleolitske kulture kod Stoca u pećini Badanj, jer se isti artefakti nalaze u Badnju i na Montegarganu u Italiji.

Prostor Neum-Kleka, te opštine Neum, leži u blizini granice suptropskog pojasa sa sjevernim umjerenim pojasom, odnosno na prelazu mediteransko-jadransko-sredozemnog prostora, prema niskogorskom i srednjegorskom umjereno kontinentalnom i visokogorskom prostoru na sjeveroistoku. Budući da Bosansko primorje leži u tzv. priatlantskom fizičko-geografskom sektoru, te u zoni suptropske tvrdolisne vječito zelene vegetacije, koja naviše prelazi u primarno šumski listopadni areal, a zatim u četinarski, određena mu je i primarna antropogeografska sudbina, izražena u specifičnoj, početno patrijarhalnoj agrarnoj produkciji i na tranzitnoj teritorijalnoj poziciji između bosanskog hinterlanda i litoralne zone (primorske). Budući da se teritorijalno jezgro Bosne odlikuje velikim bogatstvom u mineralnim sirovinama i drvnom masom, te stočarskim resursima "krupnog" i "sitnog" zuba, a Primorje mediteranskim poljoprivrednim i maritimnim proizvodima i produkcijom soli, najvažnijim traženim proizvodom stočarskih regiona u zaleđu, između ova dva regiona, bosanskog i primorskog razvila se kontinuirana razmjena dobara i ljudskih resursa, pa je svako prekidanje tih tokova najveće nasilje nad životom ljudi - stanovnika ovih predjela. Ako se tome doda i tranzitni karakter ovog prostora koji se neprekidno odvija kroz 2000 godina između mediteranskih, rano urbaniziranih kompleksa - gradova i dublje unutrašnjosti kako Balkanskog poluostrva tako i podunavskog i srednjeevropskog prostora, tek tada se vide ogromne istorijske nepravde koje su nanesene Bosni i Hercegovini kao teritorijalno-političkoj zajednici, odnosno državi.

Posebno su značajna tradicionalna humljačka, vertikalna, na relaciji primorje-planine, stočarska kretanja, koja su u bosanskim planinama nalazila svoja ljetna ispasišta, a u Primorju i humnini zimska. Ova humnjačka kretanja stočara, kao i kiridžijski saobraćaj, koji je vodio od Neuma ka unutrašnjosti, kao uostalom i iz Dubrovnika, Kotora, Slanog, Splita, Trogira, neprekidno se odvijao sve do pojave modernih prometnica, koje samo kopiraju te ranije stočarsko-kiridžijske i karavanske staze. Karavanski putevi i kiridžijski saobraćaj odvijao se na širokom frontu od svih većih gradskih naselja bosansko-hercegovačkog Primorja ka naseljima gradskog tipa u Bosni, u čemu nije zaostajao ni neumsko-stolački pravac, koji je išao paralelno sa onim iz Drijeve-Gabele, preko Počitelja i Blagaja, te onim iz Slanog ka Ljubinju, ili posebno sa glavnim dubrovačkim drumom koji se razvio na liniji kroz istočnu Hercegovinu, Podrinje, Sandžak i Carigrad.

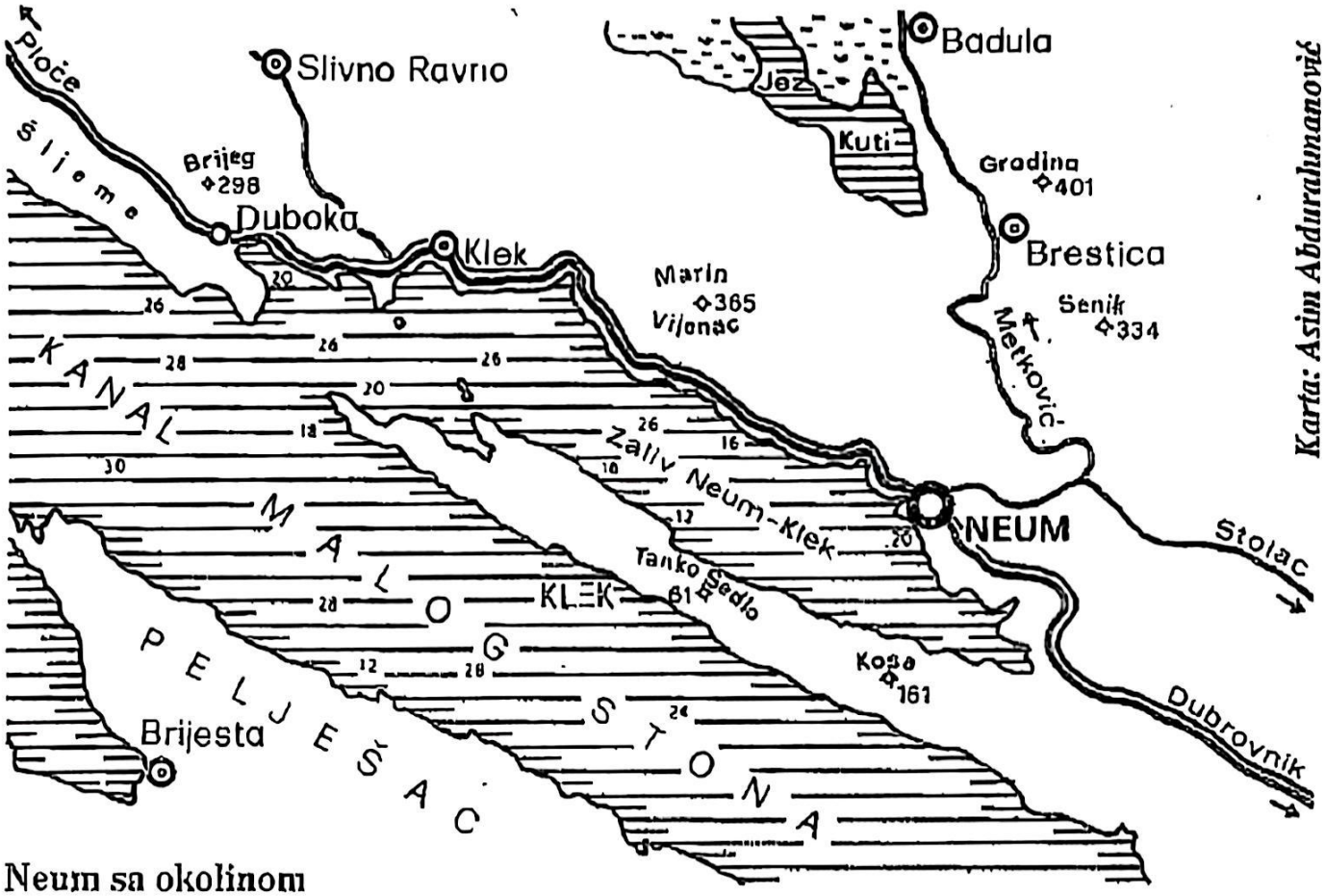

Neum sa okolinom

Neumski pravac je bio rezervni i dopunski i u odnosu na bosansku luku u Gabeli-Driveji ispunjavao je dopunsku funkciju u trgovačkom prometu, ali nikad nije izgubio na funkciji u robnim tokovima prema centralnim dijelovima Bosanske države. Ovaj pravac se i najviše održao kao "bosanski" jer se samo kod njega kontinuirano odvijao saobraćaj sa unutrašnjošću. Ostali pravci su zbog političko-istorijskih razloga više navrata, a danas pogotovu, redukovani.

Analiza istorijsko-geografskih karata jasno pokazuje da Neumski pravac, koji vodi preko Stoca za središnju Bosnu ima kontinuitet počevši od vremena ilirskih Daorsa, rimske okupacije, zapadno-rimske uprave, kraće gotske vladavine, istočno-rimske i bizantijske vladavine, preko srednjevjekovne, najprije humske, a zatim bosanske uprave, dolaska Turaka na ovaj prostor, austrijske okupacije, prve, stare monarhističke Jugoslavije, tzv. NDH i druge federativne republikanske Jugoslavije. Svi ostali pravci: herceg-novski, dubrovački, drijevski i drugi na sjeverozapadu: omiško-splitski, trogirski, zadarski i drugi manji, svi su imali prekide i preinake. Samo je prema Bosni "neumski drift" ostao trajan i u neprekidnoj funkciji preko 2500 godina.

Ovaj mali, reliktni ostatak našeg primorja danas je predstavljen na dužini od dvadesetak kilometara obalske linije, samo jednim naseljem

primorsko-turističkog karaktera, koje je izgrađeno u periodu poslije II svjetskog rata na prostoru gdje je i ranije bila manja luka za pretovar soli, tekstila, zanatsko-manufakturnih proizvoda, a istovar stoke, stočnih proizvoda, ruda, drvne mase. Dakle vršio je istu funkciju kao i ostali mediteranski gradovi i trgovišta: Drijeva-Gabela, Dubrovnik, Slano, Novi, Kotor, Split i druga trgovačko-zanatska i manufakturna naselja i punktovi.

Poznato je da je Hadžibeg Rizvanbegović iz Stoca imao u Neumu skelu za pretovar soli, zatim je tu bila kula i ekonomske zgrade, te džamije i haremi (naselja mrtvih), a u okolini Neuma i po neumskoj opštini rasuti su i brojni stećci, tragovi i dokazi bošnjačkog demosa na ovim prostorima.

Iz luke Neum-Klek transportovani su i posmrtni ostaci austrijskog prestolonasljednika i njegove žene, o čemu postoje i fotodokumenti.

Egzistirajući između veoma razvijenog Dubrovnika i kasnom srednjem vijeku i u periodu do ukinuća Republike u prvoj dekadi XIX vijeka, te Drijeve-Gabele, glavne bosanske luke na Mediteranu-Jadranu i delti Neretve, Neum je bio manje eksponiran, ali je kao što je navedeno ostao u sastavu Bosanske teritorijalno-političke zajednice, kroz čitavo njeno viševjekovno postojanje.

U zaleđu zaliva Neum-Kleka leže razbacana seoska naselja među kojima i staro selo Neum, u čijoj je luci izgrađeno novo turističko naselje Neum sa svim karakteristikama primorskog rekreacionog ali i upravno-političkog, prosvjetno-kulturnog i ekonomskog središta opštine Neum. Ova mala opština sa svega 230 km2 (nedaleka mostarska opština ima 1300 km2), sa 27 naseljenih mjesta (opština Goražde ima 187 naseljenih mjesta), te 4261 stanovnika (opština Banja Luka ima 58.720 domaćinstava, sa 17 stanovnika na km2; susjedna opština Čapljina 104 st. na km2) obavlja jedinu maritimno-turistučku funkciju Bosne i Hercegovine, sa tendencijom da se razvije iz primorskog u pomorsku opštinu, a turističko naselje Neum dobije i veću lučku funkciju, koju je uostalom imalo i kroz čitavu istoriju.

Turističko naselje Neum jedinstven je primjer izgradnje naselja na kamenjaru u priobalnoj zoni malog zaliva Neum-Klek, kojeg sa jugozapada zatvara poluotok Klek, u uslovima nepostojanja i minimalne infrastrukture, u potpuno nepovoljnim hidrografskim prilikama, na degradiranoj makiji i garigu-primorskoj mediteranskoj šikari, sa male tri plaže i krševitom padinom koja se relativno strmo penje do 100 m nad morem.

Ulaganjem kapitala privrednih i društvenh organizacija podignuta su odmarališta i rekreacioni punktovi sa pratećom infrastrukturom. Skoro sav

kapital stizao je iz bosanskih industrijskih i drugih privrednih centara, te društvenih službi: opština Tuzla, Solana Tuzla, Fabrika sode Tuzla, Željezara Zenica, Jajce, Fabrika lijekova "Pliva", Sarajevo-PTT, "Grafika", "20 oktobar", "Feroelektro" i drugih pretežno bosanskih privrednih i društvenih organizacija i službi.

Za turističko naselje Neuma izgrađen je i novi urbanistički plan koji predvida izgradnju gradske infrastrukture i dijelova naselja razrađenih po funkcijama koje će naselje imati u svom proširenom obliku, protežući se na poluotok Klek, u prostor prema Jazini na jugoistoku, i uz padine do visine od 75 m nad morem.

Moguća izgradnja luke ima sve prirodno-geografske i topografske pretpostavke i otpadaju sumnje u mogućnost njene izgradnje. Kada se uporede topografski i fizičko-geografski uslovi, a posebno geomorfološki i hidrogeološki, sa onim primarnim stanjem u prostoru delte Neretve i u luci Ploče onda se vidi da u pogledu mogućnosti izgradnje luke u priobalnoj zoni kako zaliva Neum-Kleka, tako i na jugozapadnoj fasadi poluotoka Kleka, skepticizmu nema mjesta.

Dubine mora u zalivu Neum-Klek, Malostonskom kanalu ili Malostonskom zalivu kreću se do 30 m sa veoma povoljnim reljefom morskog dna, za razliku od prostora luke Ploče, gdje se, i u izgrađenoj luci, dubine na muljevitom dnu kreću između 10 i 14 m.

Kopneni dio opštine Neum, turističko naselje Neum, zaliv Neum-Klek, poluotok Klek, obala Malostonskog zaliva-kanala, predstavljaju prostor koji je od svih dijelova bosansko-hercegovačkog primorja najduže ostao u sastavu bosanske države, a i danas je u njenom sastavu, sa posebnim istorijskim i ekonomskim pravom da bude u sastavu bosanske republike unutar unije republika Bosne i Hercegovine, ako do nje eventualno dođe.

Prostor opštine Neum i turističkog primorskog naselja Neum, leži na kontaktu primorskog-zalivskog dijela jadranskog besena na jugozapadu, i niskogorskog i srednjegorskog krečnjačko-kraškog prostora, koji se naslanja na središnju Bosnu, na sjeveroistoku. Čitav obalni i primorski prostor je devastiran, jer je vječito zelena suptropska vegetacija preobraćena u makiju, garig, i mediteranske kamenjare. Na višem arealu opštine i šireg prostora prema slivu najduže ponornice u Evropi, Trebišnjice, i delti Neretve, te preko "humine" i "rudina" do "površi" i "brda" na sjeveru i sjeveroistoku, a "bila" i "polja" na zapadu i sjeverozapadu rasprostire se šikara. U tom prostoru izmijenjene suptropske klime i degradirane šumske

vegetacije liščarskog tipa, razvijala se tradicionalna agrikultura u kojoj je dominiralo polunomadsko stočarenje, vezano za ljetna ispasišta u Bosni, a zimska u primorju. Ova milenijumska kretanja uvjetovala su u primarnoj formi i antropogeografsko jedinstvo bosansko-hercegovačkog prostora što se kasnije odrazilo i na stvaranje jedinstvene države na tom prostoru. Ove veze su pojačane i Rimskom periodu u jedinstvenim rimskim provincijama i u rudarsko-trgovačkim i vojnim punktovima, te srednjevjekovnim staro-bosanskim i turskobosanskim teritorijalno-političkim zajednicama, kada su proizvodi bosanskog rudarstva, poljoprivrede, posebno stočarstva i drvnih prerađevina prenošeni u primorje, a so, manufakturni proizvodi i proizvodi mediteranske poljoprivrede dopremani u središnju Bosnu. Isti trend se nastavio i u novom vijeku i najnovijem dobu. Od svih pravaca jedini je neumski ostao in continium uz bosansku teritorijalno-političku zajednicu, što je slučaj i danas.

DISKUSIJE

Prof. dr ABDULLAH KONJICIJA

U svome kraćem osvrtu na istoriju Neuma prof. Konjicija je podsjetio, da je u Neumu postojala i džamija, i da se prostor na kojemu se nalazila zvao džamijski. I da su uz džamiju bili i mezarovi.

Ova istina, kao uostalom i mnoge druge analogne činjenice, dugo je i smišljeno osporavana, a kada su uništeni i sami tragovi te džamije i mezarluka, ta se istina od strane predstavnika Hrvata jednostavno negira, što nije nikakvo čudo. Na taj način se negira i samo bitisanje Muslimana na tome području.

Prof. dr MUHAMED NEZIROVIĆ

Prof. Nezirović je postavio pitanje da li se može malo pojasniti kako je izgubljen, odnosno, kako je predat dio naše teritorije susjednoj republici.

U povodu ovog pitanja uslijedila je, pored odgovora prof. dr Tepića, i kraća diskusija. Istaknuto je da, kada je riječ o izlasku jedne države na more, ono se obično postavlja u sklopu njenog uništavanja. Inače se pitanje izlaska na more, kao i komunikacija uopšte, više postavlja kada se država stvara. Pri tome treba voditi računa, da država mora imati svoju kičmu, mora biti prirodno povezana sa svim svojim dijelovima. Tako, naprimjer, u Stocu se čuva naše primorje, pa je zato i izložen takvim napadima. Znamo kako su stradale Begovina, sve džamije i ostali objekti i spomenici iz kulturno-istorijske prošlosti ovoga grada, i šire.

IZET RIZVANBEGOVIĆ, historičar

Govoreći o Stocu i njegovim spomenicima kulture, Rizvanbegović je posebno istakao značaj i ulogu Stoca u samom zaleđu Jadrana, a napose i

širem području Neuma. Stolac i Neum sačinjavaju jednu cjelinu u povijesnom, trgovačkom, kulturnom, a napose u turističkom pogledu.

Na Stolačkom području, odnosno u njegovoj okolici, od najstarijih vremena živjelo se vrlo intenzivno. Na području Stoca otkrivena su ne samo eneolitska već i paleolitska ljudska staništa.

Relativno se blizu nalaze i Ošanići, najznačajniji dokument o urbanoj kulturi Ilira na našem tlu. Tu je situiran glavni grad plemena Daorsa. Ošanići su jedino do danas otkriveno ilirsko gradsko naselje u kojem će se u potpunosti moći dobiti plan grada, pa tako i vizija oblika i života ovog mediteranskog naselja. Stanovnici su se bavili pomorstvom, jer je na njihovom novcu prikazana lađa sa natpisom DAORSON.

Na udaljenosti od 3 km idući od Stoca prema Mostaru, nalazi se lijepo uređena srednjovjekovna nekropola pod imenom Radimlja, koja je bila u posjedu srednjovjekovne feudalne porodice Miloradovića-Hrabrena, što je vladala ovim dijelom Hercegovine. Iz ovog perioda je crkva na Ošanićima i u Trijebinju kod Stoca. Pored crkve na Ošanićima nalaze se i dvije srednjovjekovne sudačke stolice uklesane u kamen, po kojima je, kako neki misle, Stolac dobio svoje današnje ime.

Uz Radimlju, na stolačkom području danas ima preko 40, što većih, što manjih nekropola, sa ukupno preko 2000 evidentiranih nadgrobnih spomenika - stećaka.

Kompleks stambenih zgrada i gospodarskih objekata izgrađen je na baštama nekog Begića, koji su četvorica braće Rizvanbegovića otkupila Po prvobitnom vlasniku ovih bašta, kompleks se i poslije izgradnje kuća naziva Begovina. Ovaj kompleks objekata građen je u vrijeme mutesafira Hercegovine Ali-paše Rizvanbegovića, najvjerovatnije tokom četvrte i početkom pete decenije XIX stoljeća. Po našim izvorima početak gradnje pada 1836. godine.

Begovina je nastamba u kojoj dominiraju tri stambena objekta i tri musafirhane, i ostale gospodarske prostorije. Između ovih objekata nalazi se velika avlija, sa velikim dvokrilnim ulaznim vratima. Svi objekti su povezani zidom i mostom preko rijeke Bregave.

Pored velike avlije iz koje se ulazi u stambene i gospodarske objekte, svaki stambeni objekat ima svoju avliju u koju je kanalima dovedena VODA iz rijeke Bregave. U avlijama se nalaze bazeni manji i veći zvani hauzi, iz kojih voda otiče ponovo u rijeku Bregavu vršeći ispiranje sanitarija i na taj način održavajući čistoću u objektima.

Ovi objekti su jedinstveni u Bosni i Hercegovini i nalazili su se pod strogom zaštitom države i međunarodne organizacije za spomenike kulture svijeta - ICOMOSA.

Nažalost agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu ovaj, i mnogi drugi objekti su srušeni.

Prof. MUHAREM KRESO

U svome izlaganju prof. Kreso je ponudio dva-tri detalja u vezi sa postavljanim pitanjem Sutorina. Taj prostor je pripadao župi Dračevica koja se od 13. vijeka nalazi u sastavu bosanske države. Na tom mjestu za potrebe prekomorske trgovine kralj Tvrtko je 1382. godine ovdje izgradio Novi, današnji Herceg-Novi. Ovdje je bazirala i njegova flota na čelu sa admiralom. Tu ima mnogo sakralnih objekata, što je ustanovio istoričar Haris Hasandedić. Poslije zauzimanja Risnja i Herceg-Novog od strane Mlečana u Kandijskom ratu Muslimani su se povukli u Trebinje, Bileću, Ljubinje, Planu, Fatnicu i druga mjesta, a dio u rejon Bara. Do 1938. godine opština Igalo se nalazila u sastavu sreza Trebinje. Tada je ban Zetske banovine Ivanišević Igalo premjestio u Kotor, i time narušio cjelovitost Bosne i Hercegovine, koja je do tada bila očuvana.

Godine 1941. Pavelić i Musolini su na ovom prostoru ucrtali granicu, koja i danas stoji između Bosne i Hercegovine i Crne Gore. To je 1943. godine na II zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu anulirano, jer je odlučeno da federalna Bosna i Hercegovina u sastavu nove Jugoslavije ostane u svojim granicama do 1918. godine. Oktobra 1944. godine 10. hercegovačka brigada oslobodila je ovaj prostor.

Poslije završetka II svjetskog rata Blaže Jovanović je zatražio da Igalo ostane u sastavu Crne Gore kao što je bio i za vrijeme II svjetskog rata, a Đuro Pucar je na ovaj zahtjev pristao telefonom, i tome zahtjevu u korist Crne Gore odrekao se na račun Bosne i Hercegovine još i Vrbanja.

Prof. dr HALID ČAUŠEVIĆ

Konstatujući da su uvaženi predgovornici spomenuli istorijsko pravo na Neum, uz napomenu da je istorijsko pravo ambivalentno. Gosp. Tudman pokušava da opravda svoje stavove prema Neumu i drugim krajevima Bosne i Hercegovine, koji nikada nisu pripadali Hrvatskoj.

Inače je u rukama moćnika to pozivanje na pravo na teritorije koje su nekada moćnici posjedovali, a kasnije izgubili, ili za koje tvrde da su ih posjedovali. U rukama nemoćnih to je pravo na teritorije koje im zaista istorijski pripadaju. Osim toga postoji još i živo pravo koje je danas najvažnije, to je pravo jednog naroda ili države na teritoriju na kojoj obitavaju njegovi sunarodnjaci.

Međutim, mi smo danas svjedoci jednog lažnog prava na koje se pozivaju oni koji uništavaju muslimanski narod. To je tzv. pravo čišćenja krvlju o kojem, kako reče, ne bi želio govoriti, jer nam je dovoljno poznato. U pogledu Neuma i drugih krajeva za buduću moguću Bosnu interesantno je i važno jedino pravo našeg naroda, na koje imamo pravo i kao ljudi, i kao članovi Međunarodne organizacije. Naše životno pravo imamo izgleda da ostvarimo prilikom predstojeće rekonstrukcije čitavog Balkana, budući da ta rekonstrukcija neminovno predstoji.

Ne zaboravite!

Neum je etnički hrvatski, ali Neum ne pripada državi Hrvatskoj. Neum je stoljećima sastavni dio Bosne i Hercegovine.

Neum je i nebitan za normalan život Republike Hrvatske. Ali, kada je hrvatska republika naumila da onemogući Bosni i Hercegovini neposredni kontakt sa svijetom, onda je Neum postao faktor tuđe zle namjere.

To treba znati i na to upozoriti.